

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filozofie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Diagnostika porozumění vybraným tématům sociologického učiva u studentů
gymnázia**

Diagnosis of High School Students' Comprehension of Selected Sociological Topics

Bc. Jitka Sehnalová

Vedoucí práce: Ing. Michaela Dvořáková, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a
střední školy německý jazyk - základy společenských věd

2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Diagnostika porozumění vybraným tématům sociologického učiva u studentů gymnázia vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 2. 12. 2015

.....

podpis

Poděkování:

Děkuji vedoucí diplomové práce paní Ing. Michaele Dvořákové, Ph.D. za odborné vedení práce, poskytování cenných rad a vstřícný přístup.

Dále bych chtěla poděkovat spolupracujícím školám a všem zúčastněným studentům za jejich ochotu a spolupráci. V neposlední řadě děkuji také své rodině a příteli za podporu a trpělivost.

ABSTRAKT:

Diplomová práce se zabývá diagnostikou studentského porozumění principům uspořádání společnosti v návaznosti na obsah sociologického učiva občanského a společenskovedního základu na středních školách.

Teoretická část vymezuje základní sociologické pojmy, především sociální stratifikaci, sociální mobilitu a sociální status. K propojení sociologických pojetí se školním vzděláváním je zde popsán také koncept didaktické znalosti obsahu a teorie didaktické rekonstrukce učiva. Dále jsou zde představeny dosavadní výzkumy v této oblasti.

V praktické části bylo realizováno výzkumné šetření, které pro sběr dat využilo metodu polostrukturovaného hloubkového rozhovoru. Získaná data byla následně kvalitativně zpracována. V šetření byla sledována především míra vnímání hierarchie ve společnosti, příčiny společenského rozvrstvení a možnosti sociální mobility. Tam, kde to bylo možné, byly odpovědi studentů porovnány s výsledky dosavadních výzkumů.

KLÍČOVÁ SLOVA:

studentská porozumění, sociální stratifikace, sociální mobilita, kvalitativní výzkum, hloubkový rozhovor

ABSTRACT:

The dissertation is looking into the diagnostics of student's understanding of the principals of society organisation in relation to the content of sociological civic curriculum education and social basis in secondary schools.

The theoretical part delimits basic sociological terms, especially social stratification, social mobility and social status. Concept of didactical content knowledge and didactical theory of curriculum reconstruction is described to connect sociological approach to school education.

Current research at this area are also presented.

In the practical part was implemented a research inquiry, which used semistructured depth interview for data collection. The gathered data were processed qualitatively.

The measure of hierarchy in society, the cause of social stratification and social mobility options, were primarily watched in the research inquiry. Where possible, student's answers were compared to previous research inquiry results.

KEYWORDS:

student's understanding, social stratification, social mobility, qualitative research, depth interview

Obsah

Úvod.....	8
TEORETICKÁ ČÁST	10
1. Charakteristika vzdělávacího obsahu Člověk ve společnosti občanského a společenskovědního základu RVP G.....	10
2. Vymezení základních sociologických pojmů	11
2.1. Sociální stratifikace.....	11
2.1.1. Stratifikační systémy	12
2.1.2. Významné teorie sociální stratifikace a tříd	13
2.2. Sociální status.....	20
2.3. Sociální reprodukce.....	21
2.3.1. Reprodukce sociální struktury – T. Katrňák.....	21
2.3.2. Bourdieuova teorie kulturního kapitálu.....	22
2.3.3. Bernsteinova teorie jazykových kódů	23
2.4. Sociální mobilita	24
2.4.1. Typologie sociální mobility.....	25
3. Konstruktivistické teorie učení	27
3.1. Koncept didaktické znalosti obsahu (pedagogical content knowledge)	27
3.2. Model didaktické rekonstrukce učiva	30
4. Současné výzkumy porozumění sociální stratifikaci z českého prostředí.....	31
4.1. Vojtíšková, Špaček, Šafr – „Kdo je dole a kdo nahoře” podle pražských učitelů ZŠ	31
4.2. Kolářová, Vojtíšková – Jak „normální“ vidí ty „dole“ a ty „nahoře?“	32
4.3. Šafr, Häubererová – Subjektivní sociální distance k profesím	34
PRAKTICKÁ ČÁST	38
5. Metodologická východiska práce	38
5. 1. Kvalitativní výzkum.....	38
5. 2. Hlubkový rozhovor	41
5.3. Analýza dat.....	42
6. Kvalitativní výzkumné šetření – studentská porozumění vybraným sociologickým tématům	43

6.1. Plán a metody výzkumného šetření.....	44
6.2. Charakteristika výzkumné skupiny	44
6.3. Průběh výzkumného šetření	47
6.4. Výzkumné otázky.....	48
6. 5. Tematické okruhy.....	48
6.6. Vyhodnocení odpovědí	51
6.6.1. Tematický okruh 1 – sociální stratifikace	52
6.6.2. Tematický okruh 2 – sociální status	62
6.6.3. Tematický okruh 3 – sociální mobilita.....	68
6.7. Závěrečná diskuze.....	71
7. Závěr	74
8. Seznam použitých informačních zdrojů	75

Úvod

V posledních letech prochází české školství řadou významných změn. Poté, co byl vytvořen Národní program rozvoje vzdělávání v ČR, došlo také k tvorbě rámcových vzdělávacích programů, na základě kterých jednotlivé školy vypracovávají vlastní školní rámcové programy. Nové jsou také klíčové kompetence, které jsou důležité pro osobní rozvoj a uplatnění každého jedince ve společnosti. Tyto změny kladou větší nároky jak na žáky, tak i na učitele. Za jeden z těchto nároků můžeme považovat požadavky na výběr učiva, stanovování vyučovacích cílů a s tím spojenou diagnostiku a porozumění studentským představám, které jsou významné pro školní výuku.

Studentská porozumění jsou dosud poměrně málo prozkoumanou oblastí. Většina výzkumných šetření se věnovala porozumění přírodním vědám a matematice. V rámci společenských věd bylo doposud provedeno jak u nás, tak v zahraničí, jen několik málo šetření, která byla zaměřena spíše na porozumění ekonomickým a politologickým pojmům. V našem prostředí nebyla zatím k problematice porozumění struktuře společnosti v rámci pedagogického výzkumu publikována žádná práce. Proto jsem si jako téma práce zvolila Diagnostiku porozumění vybraným tématům sociologického učiva u studentů gymnázia. Dle našeho názoru je škoda, že se studentská porozumění tak málo zkoumají, protože porozumět představám studentů, se kterými přicházejí do školy, může vést ke zlepšení kvality výuky.

Jako téma této práce tedy byla zvolena sociologická oblast, v rámci které se pokusíme stanovit studentská porozumění sociální stratifikaci a sociální mobilitě. Nejprve budou představena teoretická východiska práce, ve kterých budou vysvětleny základní sociologické pojmy a teorie, koncept didaktické znalosti obsahu a model didaktické rekonstrukce učiva a také dosavadní výzkumy v této oblasti.

Na teoretickou část naváže část praktická, ve které bude provedeno výzkumné šetření. Toto šetření bude probíhat se studenty tří různých středních škol. Data budou získána hloubkovým rozhovorem a následně kvalitativně zpracována. V šetření nás bude především zajímat, zda a do jaké míry studenti vnímají hierarchii ve společnosti, jaké příčiny studenti připisují společenskému rozvrstvení a nakolik reflektují možnosti sociální mobility. Zajímat nás bude i vlastní sebereflexe studentů. Tam, kde to bude možné, budou odpovědi studentů porovnány s výsledky dosavadních výzkumů.

Vzhledem ke zvolení kvalitativní výzkumné metody, jsou možnosti zobecňování výsledků na celou populaci nemožné.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Charakteristika vzdělávacího obsahu Člověk ve společnosti občanského a společenskovedního základu RVP G

Jednou z osmi vzdělávacích oblastí, které můžeme najít v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia¹, je Člověk a společnost. Tato oblast je tvořena třemi vzdělávacími obory, a sice Občanským a společenskovedním základem, Dějepisem a Geografií. Jelikož se tato práce zabývá sociologickými tématy, zaměříme se v této kapitole na Občanský a společenskovední základ, a to konkrétně na vzdělávací oblast Člověk ve společnosti. Tato oblast bude sloužit jako zdroj pro vymezení základních sociologických pojmů a témat, které by měl student gymnázia znát.

Podle RVP G můžeme učivo tohoto vzdělávacího oboru rozdělit do tří celků: společenská podstata člověka, sociální struktura společnosti a sociální fenomény a procesy. První celek, tedy společenská podstata člověka, zahrnuje učivo o významu začlenění jedince do sociálních vazeb, dále učivo o procesu socializace a mezilidské komunikaci, a věnuje se také problémům v mezilidských vztazích. Druhým celkem je sociální struktura společnosti. Jeho součástí je učivo o sociálních útvarech, společenských institucích a jedinci ve skupině, dále pak téma sociální nerovnosti a sociální mobility, kterými se bude tato práce zabývat především. Posledním celkem jsou sociální fenomény a procesy, které se blíže věnují učivu o rodině, práci, masmédiích, životním prostředí, stejně tak jako sociálním deviacím a sociálním problémům, jako jsou nezaměstnanost, kriminalita a extremismus.

¹ BALADA, J. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*, Praha, c2007

2. Vymezení základních sociologických pojmů

Předložená práce se zaměří především na studentské porozumění principům uspořádání společnosti. Vysvětleny proto v této kapitole budou pojmy sociální stratifikace, sociální status, sociální reprodukce a sociální mobilita, které jsou klíčové.

2.1. Sociální stratifikace

Uvnitř každé společnosti se vytvářejí různé skupiny lidí, které mají vůči sobě nerovné postavení a dělí se do různých struktur. Tento jev označujeme termínem sociální stratifikace neboli společenské rozvrstvení.

Pojem stratifikace je odvozený od latinského *stratum*, což znamená vrstva. Nejprve byl tento pojem používán v geologii, kde se používal k označení jednotlivých geologických vrstev, které tvoří zemský povrch. Do sociologie byl zaveden až později.

Společnost si můžeme představit jako „*hierarchii určitých segmentů společnosti, kde na vrcholu nalézáme privilegované, tj. mocné a bohaté, kteří bývají zpravidla vážení a ctěni, a u dna ty nejchudší, kteří žijí na okraji společnosti, tj. deprivilegované.*”² Tato definice koresponduje s pojetím amerického sociologa G. H. Lenskiho, který říká, že sociální stratifikace je výrazem nerovného rozdělení vzácných statků, jimiž jsou materiální zdroje (majetek a příjmy), moc a prestiž. Sociální stratifikaci definuje tedy jako distribuční nerovnost. O sociální stratifikaci lze hovořit ale také např. v souvislosti s věkem, genderem, rasou, vzděláním či náboženským vyznáním.

Sociální stratifikaci lze nejobecněji chápat jako specifický typ sociální struktury. Sociální struktura je jakousi sítí vztahů ve společnosti, která propojuje její členy. Dále je definována jako „*souhrn statusů a s nimi spojených rolí. Status představuje pozici v sociální struktuře a role vymezuje vztah pozice k pozicím ostatním. Role vymezují práva, povinnosti a tzv. očekávané chování spojené s jednotlivými statusy.*”³ (Sociálním statutem se bude blíže zabývat kapitola 2.3. Sociální status.)

Sociální stratifikaci lze také definovat jakožto „*strukturovaný systém nerovnosti panujících mezi konkrétními skupinami osob.*”⁴ Podle Katrňáka je sociální stratifikace

² ŠANDEROVÁ, J. *Sociální stratifikace*, Praha, 2000. s. 9

³ ŠANDEROVÁ, J. *Sociální stratifikace*, Praha, 2000. s. 13

⁴ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 398

výrazem dvou typů nerovností: nerovnosti v životních podmínkách a nerovnosti v životních šancích. Zatímco nerovnost v životních podmínkách poukazuje na fakt, že lidé žijí v rozdílných materiálních podmínkách, mají jiné kulturní zázemí a symbolické uznání, nerovnost v životních šancích znamená, že lidé mají odlišné šance získat vzdělání, ekonomický příjem nebo prestiž, a změnit tak své společenské postavení.⁵

2.1.1. Stratifikační systémy

Z historického hlediska lze rozlišit čtyři základní typy stratifikačních systémů, a sice otrokářství, kastovní systém, stavy a třídy.

Otrokářství je extrémním případem nerovnosti. Jedná se o typ závislosti, kdy někteří lidé se stávají majetkem jiných. Postavení otroka se mohlo ovšem zásadně lišit. Zatímco v některých oblastech neměli otroci žádná práva, majetek ani přístup ke vzdělání, v jiných oblastech mohli otroci zastávat i zodpovědné funkce a byli dokonce gramotní. Otroci se proti svému postavení bouřili a nakonec se otrokářské společnosti vždy rozpadly. Dnes je otrokářství ilegální.

V **kastovním systému** je postavení člověka neměnné. To znamená, že jedinec získá narozením třídní příslušnost, ve které setrvá až do své smrti. Příslušníci jednotlivých kast by neměli navazovat důvěrné styky s lidmi z ostatních kast. Aby byla zachována tzv. čistota kasty, je dodržována endogamie, což jsou zákonem předepsané sňatky, které lze uzavřít výhradně v rámci stejné kasty. „*Sociální status jednotlivce se odvozuje od osobnostních rysů – například od domnělé rasové či národnostní příslušnosti (často stanovené na základě barvy pleti či jiných tělesných charakteristik), náboženského vyznání rodičů či jejich kastovní příslušnosti – vznikajících mimovolně při narození, a tudíž považovaných za neměnné.*”⁶ V současné době je nejznámější kastovní systém v Indii, kde je tento systém zakotven v náboženství.

Dalším stratifikačním systémem jsou **stavy**, které byly typické pro feudální Evropu. Nejvyšším stavem byla aristokracie a nižší šlechta. Dalším stavem bylo duchovenstvo, které sice mělo o něco nižší postavení, ale zase mělo řadu výsad. Třetí stav tvořil prostý lid, tedy měšťané, kupci, řemeslníci, obchodníci a svobodní rolníci. Každý z těchto stavů měl určitá práva a povinnosti. Na rozdíl od kastovního systému

⁵ KATRŇÁK, T. *Třídní analýza a sociální mobilita*, Brno, 2005, s. 5

⁶ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 400

bylo možné své postavení ve stavovském uspořádání změnit. Příslušníci jednotlivých stavů mezi sebou mohli například uzavřít sňatek, nebo mohl člověk získat povýšení do šlechtického stavu za významný čin. Šlechtický titul bylo možné i koupit. Stavovské uspořádání přetrvává částečně i dnes, a to ve Velké Británii, kde jsou zachovány dědičné šlechtické tituly nebo udělování rytířských titulů významným osobnostem.

Posledním systémem jsou **třídy**, které jsou typické pro moderní společnost. Na rozdíl od stavů nejsou pevně stanoveny. Třídou označujeme rozsáhlou skupinu osob, jejíž členové mají podobné ekonomické zdroje. Tyto zdroje pak mají vliv na způsob jejich života. Základem třídních rozdílů jsou tedy majetkové poměry a povolání.⁷

Třídy se od předešlých stratifikačních systémů liší v těchto ohledech:

- 1) *Třídní systém má proměnlivý ráz. To znamená, že třídy nejsou zakotveny v právním ani náboženském řádu a hranice mezi jednotlivými třídami nejsou pevně stanovené.*
- 2) *Třídní příslušnost je zčásti plodem vlastního úsilí. Sociální mobilita je zde tedy možná.*
- 3) *Třída je definována v první řadě ekonomicky.*
- 4) *Třídní systémy mají masový a neosobní ráz.*⁸

2.1.2. Významné teorie sociální stratifikace a tříd

Asi nejznámějšími teoretiky sociální stratifikace a tříd jsou Karel Marx a Max Weber. Jelikož na ně v mnohém navazují novodobí sociologové, budou v této podkapitole nejprve stručně představeny právě teorie těchto dvou myslitelů. Následovat budou koncepty E. O. Wrighta a J. H. Goldthorpa, které se týkají třídních analýz současných společností.

2.1.2.1. Karel Marx a jeho teorie třídního boje

Podle Karla Marxe (1818 - 1883) jsou lidé rozděleni do tříd na základě vlastnictví výrobních prostředků, tedy podle prostředků, kterými si vydělávají na živobytí. Právě tento vztah k výrobním prostředkům vytváří třídní nerovnosti.

⁷ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 402

⁸ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 402

V předprůmyslových společnostech byly hlavními výrobními prostředky půda a náčiní potřebné v zemědělství a hospodářství. V této době byly tedy hlavními společenskými třídami třída pozemkových vlastníků (vyšší a nižší šlechta nebo otrokáři) a třída osob, která se aktivně podílela na obdělávání půdy (nevolníci, otroci a svobodní rolníci).⁹

V moderní společnosti došlo k rozvoji průmyslu, a tudíž vznikly nové výrobní prostředky, jako jsou továrny, stroje a kapitál, za který bylo možné tyto stroje a továrny koupit. Marx proto přichází s dvěma novými sociálními třídami: kapitalisté (buržoazie, vlastníci výrobních prostředků) a dělníci (proletariát, lidé prodávající svou práci kapitalistům).

Třídní nerovnosti ale existují jen tehdy, když je vztah mezi třídami vztahem vykořisťovatelským. Podle Marxe si „*vlastníci výrobních prostředků přivlastňují nadhodnotu, která vzniká jako rozdíl mezi cenou, za niž je výrobek prodáván, a mzdou, kterou dělníci dostávají za jeho výrobu.*”¹⁰ Dělníci tedy dostávají od kapitalistů zapláceno pouze tolik, kolik je nezbytné pro udržení jejich postavení, a ne tolik, kolik by si skutečně zasloužili za jimi odvedenou práci. To vede k tomu, že dělníci zůstávají chudými, zatímco bohatí kapitalisté se stávají ještě bohatšími a tím se propast mezi nimi ještě více zvětšuje.

Podle Marxe jsou dějiny všech společností dějinami třídních bojů, vždy dochází k třídnímu konfliktu mezi utlačovatelem a utlačovaným. Tento konflikt může skončit pouze zrušením soukromého vlastnictví a nastolením beztřídní společnosti, k čemuž může dojít díky revoluci uskutečněné proletariátem. Beztrídní společností, která má být zavedena, a zrušením soukromého vlastnictví má být komunismus. „*V komunismu budou výrobní síly natolik rozvinuty, že instituce soukromého vlastnictví výrobních prostředků bude překonána. Každý bude moci rozvíjet veškeré své předpoklady, čímž dojde k uskutečnění pravé podstaty člověka, již je tvořivá činnost uspokojující jeho bezprostřední potřeby.*”¹¹

Aby ovšem k takové revoluci mohlo dojít, musí si proletariát uvědomit, že mají společné zájmy, které jsou v přímém protikladu se zájmy kapitalistů.

⁹ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 404

¹⁰ KATRŇÁK, T. *Třídní analýza a sociální mobilita*, Brno, 2005, s. 16

¹¹ ŠANDEROVÁ, J. *Sociální stratifikace*, Praha, 2000. s. 45 – 46

2.1.2.2. Max Weber: třída, status a strana

Max Weber (1864 - 1920) ve svých myšlenkách částečně vycházel z Karla Marxe. Jeho koncept sociální stratifikace je ovšem rozpracovanější a složitější než Marxův.

Weber souhlasí s Marxem, že třída je výsledkem objektivně daných ekonomických podmínek, na utváření tříd se ale podle něj podílí mnohem více faktorů, než které uvádí Marx. Podle Webera ovlivňují sociální stratifikaci také status a strana.¹² Třídy, statusy a strany představují různé typy sociálních uskupení.

Rozdíl mezi Weberovou a Marxovou koncepcí je také v tom, že „Weber na rozdíl od Marxe nerozlišuje jednotlivé třídy pouze na základě vlastnictví výrobních prostředků, ale také na základě dalšího typu majetku a dovedností, různých kvalifikačních a dalších osvědčení, které mají vliv na to, jaké zaměstnání člověk získá (odborníci a úředníci, členění dělnické třídy dle kvalifikace atd.).”¹³

Status je u Webera spojen s tím, jakou prestiž nebo význam přikládají člověku ostatní. Není tedy vymezen objektivně, nýbrž subjektivně podle názoru druhých. Důležitý je zde způsob životního stylu, tedy to, jaké má člověk oblečení, jak bydlí, jak se vyjadřuje nebo jaké má povolání. „Zatímco Marx byl toho názoru, že rozdíly ve statusu jsou výsledkem třídního rozdělení společnosti, Weber tvrdí, že status se často liší bez ohledu na třídní rozvrstvení.”¹⁴ Vlastnictví majetku tedy ještě člověku nezaručuje vysoký status ve společnosti a naopak.

Kromě třídy a statusu ovlivňuje sociální stratifikaci, jak již bylo zmíněno, také stranická příslušnost. Stranu Weber definuje jako „skupinu jednotlivců, kteří se rozhodli spolupracovat na základě společných zkušeností, cílů a zájmů. Strany často organizovaně usilují o dosažení konkrétního cíle, který je v zájmu jejich členů. Strany představují vyjádření zájmů přesahujících třídní rozdíly a mohou být založené například na náboženském vyznání či národnostních ideálech.”¹⁵ Příslušnost jedince k určité straně ještě neznamená příslušnost členů ke stejné třídě.

Weberův přínos můžeme vidět tedy v rozšíření aspektů sociální stratifikace.

¹² GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 403

¹³ ŠANDEROVÁ, J. *Sociální stratifikace*, Praha, 2000. s. 6 – 7

¹⁴ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 406

¹⁵ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 406

2.1.2.3. Sociální třída v pojetí Erika Olina Wrighta

Na odkaz Karla Marxe navázal americký sociolog Erik Olin Wright (*1947), který je představitelem strukturního marxismu. Stejně jako Marx, tak i Wright rozlišuje mezi třídou buržoazie a proletariátu. Podle něj můžeme v pozdním kapitalismu rozlišit tři rozměry disponování ekonomickými zdroji, podle nichž lze definovat hlavní sociální třídy:

- disponování výrobními prostředky,
- disponování pracovní silou,
- disponování investicemi a alokací zdrojů.

Třidu kapitalistů tvoří ti, kteří disponují všemi výše uvedenými ekonomickými zdroji, zatímco členové dělnické třídy nedisponují žádným z nich. Wright ovšem nezůstává pouze u těchto dvou tříd, ale říká, že mezi těmito dvěma hlavními třídami se nacházejí ještě skupiny lidí, které nelze zařadit ani k jedné z těchto tříd. Existuje tedy ještě jakási střední třída. Wright proto začal pracovat na novém třídním schématu. Známé jsou dvě verze. Jelikož jeho první verze třídního schématu byla kritizována, vytvořil druhé třídní schéma, které znamenalo ale spíše jen kosmetické úpravy. Základem obou schémat je myšlenka, že „v třídní struktuře existují pozice, které neodpovídají třídám. Jsou to pozice, které nelze jednoznačně přiřadit k žádné ze sociálních tříd. Tyto pozice nazval Wright *kontradiktorními*.“¹⁶ Pro tyto kontradiktorní pozice je typické, že jejich nositelé sice nedisponují výrobními prostředky, ale mají moc nad pracovní silou, proto je nemůže zařadit ani k proletariátu, ale ani k buržoazii, přitom mají s oběma třídami společné rysy.

Aby mohl Wright třídní pozice nějak blíže rozlišit, zohledňuje kromě vlastnictví výrobních prostředků ještě postavení jedince v zaměstnanecké struktuře a dosažené vzdělání a odbornost. S ohledem na tyto faktory, rozlišuje Wrightovo třídní schéma dvanáct pozic v rámci třídních vztahů. Jak můžeme vidět v tabulce č. 1, jsou jednotlivé třídy děleny podle vlastnictví výrobních prostředků do dvou skupin, a sice na vlastníky (třída 1,2 a 3) a zaměstnance (třída 4 až 12). Skupina zaměstnanců je dále rozdělená do vyšších, středních a nižších pozic na základě již zmíněného postavení v zaměstnanecké struktuře a dosaženého vzdělání a odbornosti. Čísla u tříd vyjadřují k jejich umístění v celkové třídní struktuře.

¹⁶ KATRŇÁK, T. *Třídni analýza a sociální mobilita*, Brno, 2005, s. 38

Tabulka č. 1: Revidovaná Wrightova typologie sociálních tříd pro současné kapitalistické společnosti¹⁷

		Výhody dané vlastnictvím výrobních prostředků					
		Vlastníci výrobních prostředků	Bez vlastnictví výrobních prostředků (placení zaměstnanci)				
Vlastníci s dostatečným kapitálem k zaměstnávání ostatních, kteří nemusejí pracovat	1. Buržoazie	4. Odborní manažeři	7. Polokvalifikovaní manažeři	10. Nekvalifikovaní manažeři	+		
Vlastníci s dostatečným kapitálem k zaměstnávání ostatních, kteří musejí pracovat	2. Drobní podnikatelé se zaměstnanci	5. Odborní vedoucí pracovníci	8. Polokvalifikovaní vedoucí pracovníci	11. Nekvalifikovaní vedoucí pracovníci	>0	Výhody dané postavením v zaměstnanecké struktuře	
Vlastníci s dostatečným kapitálem pro vlastní práci, kteří nemohou zaměstnávat ostatní	3. Maloburžoazie	6. Odborní pracovníci	9. Polokvalifikovaní dělníci	12. Proletariát	-		
		+	>0	-			
		Výhody dané vzděláním a odborností					

Do třídy kapitalistů tedy patří třídy 1, 2 a 3, dělnickou třídu tvoří třídy 9, 11 a 12 a střední třídu, která je oproti Marxově koncepci nová, tvoří třídy 4 až 10.

Jelikož je někdy považováno 12 tříd za velmi mnoho, bývá schéma zjednodušováno na 6 tříd. Jsou to samostatně výdělečně činní (třídy 1, 2 a 3), kvalifikovaní manažeři (třídy 4 a 7), kvalifikovaní vedoucí pracovníci (třídy 5 a 8),

¹⁷ WRIGHT, E. O. *Classes*, New York, 1985, s. 88

kvalifikovaní pracovníci (třídy 6 a 9), nekvalifikovaní manažeři a vedoucí pracovníci (třídy 10 a 11) a dělníci (třída 12).¹⁸

2.1.2.4. Goldthorpeovo třídní schéma

Dalším sociologem, který se věnuje třídnímu uspořádání, je Brit John Goldthorpe (*1935). Jeho třídní schéma částečně vychází z weberovského pojetí třídy a je často využíváno pro empirický výzkum sociální mobility. Goldthorpeovo původní schéma definovalo třídní pozici na základě dvou kritérií: postavení na trhu práce a postavení v zaměstnanecké struktuře. Kritérium postavení na trhu práce zahrnuje platové podmínky, jistotu zaměstnání a vyhlídky na kariérní postup. Kritérium postavení v zaměstnanecké struktuře naopak zahrnuje míru autonomie na pracovišti, míru moci a autority. „Goldthorpe vytvořil toto schéma vyhodnocením různých povolání z pohledu jejich relativní tržní situace a pracovních poměrů. Jeho komparativní výzkum z 80. a 90. let minulého století zahrnoval projekt sociální mobility CASMIN (Komparativní analýza sociální mobility v průmyslové společnosti).”¹⁹ Vzniklá klasifikace byla později začleněna britským Národním statistickým úřadem do jeho vlastní socioekonomické klasifikace (ONS-SEC).

Tabulka č. 2: Srovnání Goldthorpeova třídního schématu CASMIN a britské klasifikace ONS-SEC s běžněji užívanými sociologickými kategoriemi²⁰

Goldthorpeovo schéma/CASMIN	Socioekonomická klasifikace Národního statistického úřadu	Běžně užívané označení
I Výše postavení odborní administrativní a řídicí pracovníci	1 Vyšší řídicí a odborné profese	Úřednictvo (tzv. servisní třída)
II Níže postavení odborní administrativní a řídicí pracovníci	2 Nižší řídicí a odborné profese	

¹⁸ KATRŇÁK, T. *Třídní analýza a sociální mobilita*, Brno, 2005, s. 46-47

¹⁹ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 409

²⁰ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 410

IIIa Výše postavení pracovníci vykonávající rutinní nemanuální činnost	3 Střední profese	Střední úřednické profese
IV Malovýrobci a osoby samostatně výdělečně činné	4 Zaměstnanci malých firem a živnostníci	Podnikatelé/ky (maloburžoazie)
V Předáci v manuálních oborech, níže postavený technický personál	5 Níže postavení řídicí a techničtí pracovníci	Střední dělnické profese
VI Manuálně pracující specialisté	6 Polorutinní práce	Dělnická třída
IIIb Níže postavení pracovníci vykonávající rutinní nemanuální činnost	7 Rutinní práce	
VII Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálně pracující		

Jak lze vidět v tabulce č. 2, Goldthorpeovo schéma (CASMIN) rozlišuje osm kategorií, které jsou srovnány s britskou klasifikací ONS-SEC. Běžně se ovšem těchto osm kategorií redukuje na tři základní vrstvy: servisní třídu (třídy I a II), přechodnou třídu (třídy III a IV) a dělnickou třídu (třídy V, VI a VII).

Ve svých novějších úvahách Goldthorpe poukazuje na různé typy zaměstnaneckých smluv. Rozlišuje mezi pracovní a služební smlouvou. Rozdíl mezi nimi vysvětluje následovně: „*Zatímco pracovní smlouva předpokládá směnu mzdy za vynaložené úsilí podle přesně stanovených a vymezených podmínek, služební smlouva obsahuje i prvek vyhlídek do budoucna ve smyslu možného platového růstu a kariérového postupu*“.²¹ Pracovní smlouvy jsou podle něj typické pro dělnickou třídu, služební smlouvy naopak pro servisní třídu.

Stejně tak jako jiná třídní schémata vycházející ze struktury povolání, tak i Goldthorpeovo třídní schéma bývá kritizováno za to, že opomíjí osoby ekonomicky

²¹ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 409-410

nečinné, jako jsou děti, studenti, důchodci a nezaměstnaní. Další výtkou je, že Goldthorpe podceňuje váhu majetkových vztahů ve společnosti.

2.2. Sociální status

Se sociální stratifikací úzce souvisí pojem sociální status, o kterém se již tato práce částečně zmínila, a to především v souvislosti s Maxem Weberem. Nyní bude tento pojem popsán komplexněji a bude blíže vysvětleno, jaké faktory ho ovlivňují.

Pojmem sociální status je vyjadřováno relativní sociální postavení jedinců ve společenské struktuře dané společnosti. „Každý status je blíže určen zcela konkrétními právy, povinnostmi a očekávaným chováním. Komplex těchto práv, povinností a očekávaného chování, který se váže k určitému statusu, nazvali sociologové role”.²² Sociální roli lze tedy vysvětlit jako očekávané chování člověka na základě jeho postavení ve společnosti.

Jak již bylo popsáno výše, v různých dobách a různých stratifikačních systémech, status ovlivňovaly různé faktory. V současné době se hovoří o mnohorozměrnosti statusu, protože se skládá hned z několika složek. Mezi tyto složky statusu patří:

- hmotné statky (příjem, disponibilní vlastnictví a objem spotřeby)
- vzdělání (kvalifikace umožňující získat lépe placenou pozici)
- podíl na moci
- prestiž ve společnosti i v bezprostředním sociálním okolí
- osobitý životní způsob (způsob trávení volného času, koníčky a kulturní úroveň)²³

Tyto složky jsou do značné míry spojeny s vykonávanou profesí. To znamená, že pokud víme, jakou profesi člověk vykonává, můžeme částečně určit, jaký má takový člověk příjem (majetek), vzdělání, prestiž a jaký vede způsob života. Pokud jsou všechny tyto složky v jedné úrovni, hovoříme o tzv. konzistentním statusu. Pokud ale má určitá profese tyto složky na různé úrovni, například vysokou prestiž, ale malý příjem, hovoříme naopak o statusu inkonzistentním.

²² ŠANDEROVÁ, J. *Sociální stratifikace*, Praha, 2000. s. 13

²³ PETRUSEK, M. *Základy sociologie*, Praha, 2009. s. 109

Sociální status může být připsaný (askriptivní) nebo získaný. Připsaný status je nezávislý na vůli člověka, tedy nelze ho ovlivnit. Jedná se o status, který člověk získá narozením, tedy o pohlaví, věk, biologické předpoklady či barvu pleti. Naopak status získaný, jak už z názvu vyplývá, je status, který člověk získal v průběhu života vlastním úsilím. Tento status je dán vzděláním či zaměstnáním.

Lidé se stejným nebo podobným sociálním statutem tvoří určitou sociální vrstvu. Pokud lidé zůstávají ve stejné sociální vrstvě z jedné generace na druhou, hovoříme o sociální reprodukci. „*Pojem reprodukce vyjadřuje trvalost sociálních nerovností, stabilitu sociálních rozdílů.*”²⁴ Opakem sociální reprodukce je sociální mobilita, skrze kterou může být změněn sociální status jedince. Právě sociální reprodukci a sociální mobilitě se budeme věnovat v následujících kapitolách.

2.3. Sociální reprodukce

Jak již bylo zmíněno, označuje pojem sociální reprodukce trvalost sociálních nerovností. „*Otázky spojené s reprodukcí společnosti se tážou po tom, proč jedni mají takové společenské postavení a jiní jiné, co ti první dělají pro to, aby své postavení udrželi, a čím je to dáno, že těm druhým se nedaří jejich postavení změnit.*”²⁵

Sociální reprodukci ovlivňuje hned několik faktorů a různí sociologové k ní přistupují různě. Někteří ji zkoumají na základě ekonomického kapitálu, jiní zase na základě kulturního či sociálního kapitálu. V následujících podkapitolách bude představen výzkum Tomáše Katrňáka a vysvětleny teorie Pierra Bourdieua a Basila Bernsteina, které jsou pro tuto práci klíčové.

2.3.1. Reprodukce sociální struktury – T. Katrňák

Katrňák ve své knize *Odsouzení k manuální práci* poukazuje na fakt, že rodina poznamenává vzdělanostní dráhu dětí, které v ní vyrůstají. Děti většinou končí se stejným vzděláním jako jejich rodiče. Ve svém výzkumu Katrňák porovnával skupinu dělníků a vysokoškoláků a přišel na dva koncepty – volný a soudržný vztah. Zatímco volný vztah vyjadřuje vztah dělníků a školy, soudržný vztah charakterizuje vztah

²⁴ KATRŇÁK, T. *Odsouzení k manuální práci*, Praha, 2004. s. 17

²⁵ KATRŇÁK, T. *Odsouzení k manuální práci*, Praha, 2004. s. 17

vysokoškoláků a školy. „První koncept souvisí s malým ekonomickým a kulturním kapitálem dělníků a druhý s velkým ekonomickým a kulturním kapitálem vysokoškoláků. Mezi dělníky a školou je volný vztah, jejich dítě je na všechno samo, protože odpovědnost za jeho vzdělání podle nich leží na škole. Vysokoškolsky vzdělání rodiče naopak svým dětem nejrůznějšími způsoby pomáhají a vedou je, mezi nimi a školou existuje soudržný vztah, protože odpovědnost za jejich vzdělání podle nich leží na bedrech rodiny.”²⁶

Rozdíl mezi těmito dvěma koncepty vyplývá z rozdílných životních strategií. Pro dělníky není škola tolik důležitá, protože se živí manuální prací. Pro vysokoškoláky je naopak absolvování školy podmínkou pro to, aby si zajistili dobrý sociální status a byli úspěšní. Děti jdou ve stopách svých rodičů.

Jak ale Katrňák dodává, „odlišné jednání dělníků a vysokoškoláků vzhledem ke škole není výsledkem strukturálních bariér, daných nerovnou velikostí ekonomického a kulturního kapitálu, ale reakcí dělníků a vysokoškoláků na tyto bariéry.”²⁷

2.3.2. Bourdieuova teorie kulturního kapitálu

Podle Pierra Bourdieu (1930 - 2002) reprodukuje sociální strukturu především výchova a kultura. Ústředními pojmy jeho teorie jsou kapitál, a to především kulturní kapitál, a habitus.

Ve své koncepci rozlišuje mezi ekonomickým, sociálním, kulturním a symbolickým kapitálem. Ekonomický kapitál je tvořen hmotnými statky a financemi, které mohou lidé využít k získání výhod. Sociální kapitál je tvořen přáteli a kontakty, jimiž daná osoba disponuje. „Týká se členství a angažovanosti v elitních sociálních sítích nebo pohybu v rámci sociálních skupin, které jsou dobře propojeny.”²⁸

Symbolický kapitál se týká prestiže a společenského postavení a zahrnuje také dobré jméno jednotlivce. Nejvíce Bourdieu rozpracoval teorii kulturního kapitálu. Podle něj je kulturní kapitál „dovednost, která plyne z kulturní kvality prostředí, v němž člověk

²⁶ KATRŇÁK, T. *Odsouzení k manuální práci*, Praha, 2004. s. 11

²⁷ KATRŇÁK, T. *Odsouzení k manuální práci*, Praha, 2004. s. 12

²⁸ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 771

vyrůstá. Je to um, který si člověk v rodinném prostředí osvojil, jsou to znalosti, které zde získal.”²⁹

O kulturní kapitál člověk nemůže přijít a je vždy spojen s konkrétní osobou. Kulturní kapitál existuje ve třech formách:

- vtělený (inkorporovaný) kulturní kapitál – nosíme si ho s sebou v našem způsobu myšlení, mluvení a pohybech těla
- objektivizovaný kulturní kapitál – v podobě vlastnictví uměleckých děl, knih či oblečení
- institucionalizovaný kulturní kapitál – v dokladech o vzdělání, které jsou v dané zemi uznávány a na trhu práce se dají snadno směnit za ekonomický kapitál³⁰

Jednotlivé druhy kapitálu jsou podle Bourdieua navzájem provázány a mohou být směňovány. Například člověk, který disponuje vysokým kulturním kapitálem, může tento kapitál směnit za kapitál ekonomický, tedy vzdělaný člověk může získat dobře placenou práci atd.

Bourdieu také zavedl pojem habitus, který lze popsat jako naučené dispozice, které se projevují ve vnějších projevech člověka. „*Habitusy jsou generativní principy odlišných a odlišujících praktických činností – to, co jí dělník, a hlavně způsob jakým to jí, sporty, jež pěstuje, a jakým způsobem je pěstuje, jeho politické názory a způsob, jakým je vyjadřuje, se systematicky liší od způsobu stravování a odpovídajících aktivit továrníka; ale jsou to také klasifikační schémata, principy klasifikace, principy vidění a rozlišování, různého vkusu. Rozlišují mezi tím, co je dobré a co špatné, co je správné a co nesprávné atd., ale způsob rozlišování je různý.*”³¹ Příkladem aspektů tohoto habitu jsou Bernsteinovy jazykové kódy, kterým se budeme věnovat dále.

2.3.3. Bernsteinova teorie jazykových kódů

Britský sociolog Basil Bernstein (1924 - 2000) zdůrazňoval význam jazyka a poukazoval na to, že je důležité, jaký jazyk si v procesu socializace člověk osvojí. Při

²⁹ KATRŇÁK, T. *Odsouzení k manuální práci*, Praha, 2004. s. 41

³⁰ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 772

³¹ BOURDIEU, P. *Teorie jednání*, Praha, 1998, s. 16

výzkumu řeči britských chlapců totiž došel k závěru, že způsob jejich vyjadřování se shoduje se sociální třídou, ve které vyrůstají. Na tomto základě vytvořil teorii jazykových kódů, v jejímž rámci rozlišuje mezi tzv. omezeným kódem a rozvinutým (elaborovaným) kódem. Tyto kódy poukazují na různé způsoby, jimiž se v rodinách komunikuje.

Bernstein došel k závěru, že „*děti socializované v rozvinutém kódu (někdy jej nazývá formální řeči) jsou schopny vyjádřit svou individualitu, osobní názor na věc, abstraktně formulovat myšlenku a rozumět složitějším jazykovým konstrukcím, což o dětech socializovaných v omezeném kódu (tzv. veřejná řeč) neplatí, jejich výrazivo spíše posiluje skupinovou soudržnost a přizpůsobení se autoritám.*”³²

Omezený jazykový kód je charakteristický krátkými, gramaticky jednoduchými větami, které navíc často bývají neukončené. Děti s omezeným kódem používají méně složité věty a vedlejší věty se vyskytují v jejich řeči jen výjimečně. Tento kód poukazuje na to, že řeč se v rodině používá především jako pomůcka při různých praktických činnostech, a to ve formě různých příkazů, zákazů či instrukcí.

Naopak v rodinách s rozvinutým jazykovým kódem si rodiče s dětmi často povídají, a to i o obecných věcech a problémech a nechávají je vyjádřit svůj názor. Pro rozvinutý kód je charakteristická gramatická správnost, složitější a logické věty, časté používání předložek, příslovcí a přídavných jmen

;*Podle Bernsteina je „mluva v omezeném kódu charakteristická pro děti vyrůstající v rodinách nižších vrstev společnosti a pro skupiny jejich vrstevníků, s nimiž tráví svůj čas. Oproti tomu děti z rodin patřících ke střední vrstvě si osvojují při rozvoji jazyka rozvinutý kód.”*³³ Jelikož se ve škole od dětí očekává používání rozvinutého kódu, jsou děti z nižších společenských vrstev často méně úspěšné a tudíž oproti dětem ze středních vrstev v nevýhodě.

2.4. Sociální mobilita

Posledním sociologickým pojmem, kterým se tato práce bude zabývat, je sociální mobilita, která též úzce souvisí se sociální stratifikací. Tento pojem zavedl do

³² PETRUSEK, M. *Základy sociologie*, Praha, 2009. s. 63

³³ GIDDENS, A. P. *Sociologie*, Praha, 2013, s. 767

sociologie Pitirim Sorokin, který sociální mobilitu definoval jako „*jakýkoli přechod individua či sociálního objektu nebo hodnoty – čehokoli, co lze vytvořit nebo modifikovat činností člověka – z jedné sociální pozice na druhou.*”³⁴ Tato definice je celkem široká a zahrnuje i kulturní mobilitu. Dnes se sociální mobilita chápe spíše jako „*změna postavení jednotlivce, rodiny (domácnosti) či širší sociální skupiny (např. třídy nebo vrstvy) v sociálním prostoru.*”³⁵ Vyjadřuje tedy možnost člověka změnit svou socioekonomickou pozici a tedy možnost nezůstat po celý život ve stejné společenské vrstvě.

Podle míry sociální mobility rozlišujeme otevřenou či uzavřenou společnost. Zatímco v otevřené společnosti lidé mohou změnit své společenské postavení, v uzavřené společnosti je naopak sociální postavení jedince během života neměnné.

2.4.1. Typologie sociální mobility

V rámci sociální mobility rozlišujeme mezi sociální mobilitou horizontální a vertikální. Horizontální mobilita vyjadřuje přechod člověka z jedné skupiny do druhé v rámci jedné úrovně. Příkladem může být sňatek, rozvod nebo změna bydliště. Vertikální mobilita pak znamená posun jedince nahoru či dolů po sociálně-ekonomickém žebříčku. Vertikální mobilita tak může být vzestupná (např. nárůst majetku, příjmu, zvýšení vzdělání), nebo sestupná (např. ztráta zaměstnání).

Dále lze rozlišovat mezi intragenerační a intergenerační mobilitou. „*Intragerační mobilitou rozumíme pohyb jedince na škálách sociálních statusů v průběhu jeho individuálního života. Intergenerační mobilitou pak rozumíme sociální pohyb (vzestup, sestup, stabilitu) v nejméně dvou nebo více po sobě jdoucích generacích.*”³⁶ Ve výzkumech intergenerační mobility se tak sleduje, nakolik děti volí stejná zaměstnání a způsob života jako jejich rodiče či prarodiče.

V této kapitole byly představeny hlavní sociologické pojmy a teorie, které by měl učitel studentům při výkladu sociální stratifikace a sociální mobility přestavit a vysvětlit. Ve výuce ale není důležitá jen otázka výběru učiva, ale i jeho didaktické

³⁴ SOROKIN, P. A. *Social mobility*. New York, 1927, s. 133

³⁵ TUČEK, M. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*, Praha, 2003, s. 309

³⁶ PETRUSEK, M. *Základy sociologie*, Praha, 2009, s. 115

zprostředkování, tedy zpřístupnění a ztvárnění učiva žákům, stejně tak jako zjišťování studentského pojetí určitého učiva, od kterých by se měla odvíjet volba obsahu i postupy vyučování. S tím souvisejí konstruktivistické teorie učení, kterým bude věnována následující část této práce.

3. Konstruktivistické teorie učení

Konstruktivismus je jedním z dominantních soudobých paradigmat v didaktice, které usiluje o překonání transmisivního vyučování, tedy předávání hotových poznatků studentům. „Konstruktivisté obecně hájili názor, že pokud je informace získaná skrze transmissi, nemusí být vždy dobře integrovaná ve smyslu propojení s dosavadními znalostmi a zkušenostmi.”³⁷ Snahou konstruktivismu je, aby si žák učivo nejen osvojil, ale aby mu také skutečně porozuměl a uměl ho použít v praxi.

Každý si konstruuje znalosti sám, proto nelze nikomu předat již hotové poznání. Co ovšem lze, je vytvořit podmínky k tomu, aby si studenti poznání konstruovali s učitelovou pomocí. Právě proto je důležité znát východiska a prekoncepty studentů. Konstruktivismus je „přístup vycházející z principu, že přinejmenším poznání, pokud ne i sama sociální skutečnost, jsou sociálně konstruované, tedy ustavované v komunikaci nebo obecněji v sociální interakci lidí.”³⁸

V tomto pojetí hraje učitel důležitou roli v poznávacím procesu studenta. Má být facilitátorem, tedy jakýmsi zprostředkovatelem, který studentovi napomáhá pochopit látku a utvořit si tak vlastní porozumění dané látce.

Konstruktivismus není homogenním pedagogickým směrem, nýbrž v jeho rámci vznikly různé didaktické koncepty a modely. Na konstruktivistických základech je budován například koncept didaktické znalosti obsahu i model didaktické rekonstrukce, kterým se bude věnovat práce v dalších odstavcích.

3.1. Koncept didaktické znalosti obsahu (pedagogical content knowledge)

Jedním z vědců, který se věnoval výzkumu vyučování a učení, je Lee S. Shulman (*1938). Vyházel z výzkumů práce učitele a zajímal se o to, „jak učitel vybírá a (re)prezentuje žákům aspekty určité vědní disciplíny, jak se díky tomu u učitelů utvářejí jejich profesní znalosti apod.”³⁹ Hledal dovednosti, které jsou pro práci učitele

³⁷ DVOŘÁKOVÁ, M. *Příprava studentů primární pedagogiky ke konstruktivistickému pojetí učiva a vyučování o společnosti*, 2012, s. 8

³⁸ DVOŘÁKOVÁ, M. *Příprava studentů primární pedagogiky ke konstruktivistickému pojetí učiva a vyučování o společnosti*, 2012, s. 14

³⁹ PECINA, P., ZORMANOVÁ, L. *Metody a formy aktivní práce žáků v teorii a praxi*, Brno, 2009, s. 36

klíčové. S tímto zájmem o učitelovy znalosti souvisela také potřeba pozvednout status učitelské profese, které měla pomoci nová reforma vzdělávání založená na poznatkové bázi učitelství (knowledge base for teaching). Tuto poznatkovou bázi učitelství definuje Shulman jako „*kodifikovaný nebo kodifikovatelný agregát poznatků, dovedností, porozumění a technologie, etiky a dispozic, kolektivní zodpovědnosti – a současně způsobů, jak je reprezentovat a komunikovat.*“⁴⁰ Jedná se tedy o jakési uspořádání učitelských kompetencí a znalostí.

Shulman tvrdí, že učitel disponuje znalostmi obsahu (content knowledge), které se skládají ze tří složek:

- **Znalosti vědních a jiných obsahů** (subject matter content knowledge) – jedná se o souhrn faktů a pojmů daného oboru včetně pochopení struktury tohoto oboru. Kromě toho, že učitel tyto fakta a pojmy předkládá žákům, musí je také umět argumentovat. Učitel by tedy nejen měl znát obsahy, ale především by měl porozumět tomu, proč a z jakých příčin tyto obsahy vyrůstají a tak i rozeznat, která témata jsou v dané disciplíně zásadní, která vedlejší či okrajová.
- **Didaktické znalosti obsahu** (pedagogical content knowledge) – Shulmanův koncept pedagogical content knowledge přinesl do českého prostředí Janík pod termínem didaktická znalost obsahu. Jde o znalosti různých forem reprezentace učiva a také o porozumění faktorům, které usnadňují nebo ztěžují učení se určitým obsahům a tématům. Do této oblasti tedy patří orientace v žákovských porozuměních.
- **Znalosti kurikula** (curriculum knowledge) – zahrnují znalosti o médiích a didaktických prostředcích, které by měl učitel ve výuce využívat, a to nejlépe tak, aby došlo ke vzniku mezipředmětových vztahů.⁴¹

Kromě znalosti obsahu, by měl učitel podle Shulmana ještě disponovat obecnými pedagogickými znalostmi, znalostmi o žákovi a jeho charakteristikách, znalostmi o kontextech vzdělávání a také znalostmi o cílech, smyslu a hodnotách vzdělávání.

⁴⁰ JANÍK, T. *Didaktické znalosti obsahu a jejich význam pro oborové didaktiky, tvorbu kurikula a učitelské vzdělávání*, Brno, 2009a, s. 15

⁴¹ JANÍK, T. *Pedagogical content knowledge, nebo, Didaktická znalost obsahu?*, Brno, 2007, s. 27

Jádro poznatkové báze učitelství tvoří právě didaktické znalosti obsahu, které představují: „...slitinu (amalgam) obsahu a didaktiky do učitelova porozumění tomu, jak lze jednotlivé problémy, témata a pojmy organizovat, ztvárnit a adaptovat s ohledem na zájmy a schopnosti žáků a prezentovat ve výuce ... ty nejúčinnější analogie, ilustrace, příklady, vysvětlení, slovní demonstrace, způsoby znázorňování a formulování tématu, které je učiní srozumitelným pro jiné ... zahrnují porozumění tomu, co činí učení se určitému tématu snadným či obtížným; koncepcím a prekonceptům, které si žáci různého věku a zázemí s sebou přinášejí do výuky“⁴²

Jedná se tedy o to, učinit učivo srozumitelným pro ostatní. Jak Janík uvádí „pojmem didaktické znalosti obsahu je pojmenován předpoklad dobrého zvládnutí didaktické transformace učiva a současně motiv propojení oborového a zprostředkujícího ve výuce.“⁴³

Podle Grossmanové existují čtyři zdroje, ze kterých vycházejí didaktické znalosti obsahu. Jsou to:

- a) „pozorování výuky v roli žáka nebo učitele;
- b) vzdělávání v odborných disciplínách;
- c) vzdělávání ve specifických kurzech v průběhu učitelského vzdělávání;
- d) vlastní zkušenosti z výuky.“⁴⁴

Učitel, který je vybaven didaktickou znalostí obsahu, disponuje „čímsi chytrým, neviditelným a rozhodujícím“⁴⁵ Jinak řečeno disponuje znalostmi, které mu umožňují přetvářet obsahy do forem, které jsou „pedagogicky účinné, a přesto přizpůsobivé schopnostem žáků.“⁴⁶ Učitel by měl být tedy schopen, zpřístupnit myšlenky druhým.

⁴² JANÍK, T. *Didaktické znalosti obsahu a jejich význam pro oborové didaktiky, tvorbu kurikula a učitelské vzdělávání*, Brno, 2009a, s. 23

⁴³ JANÍK, T. *Didaktické znalosti obsahu a jejich význam pro oborové didaktiky, tvorbu kurikula a učitelské vzdělávání*, Brno, 2009a, s. 7

⁴⁴ GROSSMAN, P. *The making of a teacher*, in Janík, Brno, 2009a, s. 46

⁴⁵ GUDMUNDSDOTTIR et al. *Etwas Kluges, Entscheidendes und Unsichtbares*, Weinheim und Basel, 1995, s. 163

⁴⁶ JANÍK, T. *Význam Shulmanovy teorie pedagogických znalostí pro oborové didaktiky a pro vzdělávání učitelů*, 2004, s. 247

3.2. Model didaktické rekonstrukce učiva

Konceptu didaktické znalosti obsahu je blízký model didaktické rekonstrukce učiva, který pochází od profesora didaktiky Katmanna. Tento model je německý, tudíž naší tradici bližší. Oborové koncepty a žákovské představy jsou zde nahlíženy jako rovnocenné zdroje pro utváření výuky.

Didaktickou rekonstrukci učiva lze chápat jako „*nový přístup k didaktickému zprostředkování vzdělávacích obsahů, který v procesu jejich výběru zohledňuje nejen možnosti a potřeby žáků, ale také požadavky definované v kurikulárních dokumentech i ostatní aktéry a činitele ovlivňující proces vzdělávání.*”⁴⁷

Tento model, stejně tak jako Shulmanův koncept, „*považuje práci s obsahem učiva, identifikování významných témat, vytváření smysluplné struktury spolu se zjišťováním dětských teorií za klíčové dovednosti současného učitele.*”⁴⁸

Právě zjišťování studentských teorií, v tomto případě v oblasti sociologie, je hlavním cílem této práce a bude mu věnována praktická část.

⁴⁷ KNECHT, P. *Didaktická transformace aneb od „didaktického zjednodušení“ k „didaktické rekonstrukci“*, 2007, s. 67

⁴⁸ DVOŘÁKOVÁ, M. *Příprava studentů primární pedagogiky ke konstruktivistickému pojetí učiva a vyučování o společnosti*, 2012.

4. Současné výzkumy porozumění sociální stratifikaci z českého prostředí

V oblasti porozumění sociální stratifikaci byla provedena u nás i v zahraničí již řada výzkumů. Tyto výzkumy ovšem nebyly zaměřeny didakticky, jako je to v našem případě. V této kapitole budou představeny především ty výzkumy, které pro naše výzkumné šetření byly z hlediska metodologie a zaměření výzkumných otázek inspirativní.

4.1. Vojtíšková, Špaček, Šafr – „Kdo je dole a kdo nahoře” podle pražských učitelů ZŠ

Tento výzkum se zabýval vymežováním učitelů vůči lidem z krajních sociálních segmentů naší společnosti – „těm dole“ a „těm nahoře“. Důvodem pro výběr učitelů byla skutečnost, že tato profese vyžaduje kontakt s lidmi pocházejícími z relativně širokého spektra společnosti, tudíž mají zkušenosti jak s těmi „dole“, tak s těmi „nahore“. Navíc můžeme učitele považovat za představitele pomyslné „střední třídy“, tudíž nepatří ani do jedné z okrajových skupin.

Celkem bylo do výzkumu zahrnuto osm učitelů pražských základních škol (tři muži a pět žen ve věku od 25 do 31 let) s praxí minimálně tři roky. Využita byla metoda hloubkových rozhovorů, ve kterých bylo především zjišťováno, jak se respondenti vymezují ke dvěma skupinám lidí, a sice těm, které považují za umístěné ve společnosti „dole“, a těm, které považují za „ty nahoře“. Ke konci rozhovoru bylo respondentům ukázáno několik fotografií, ke kterým se měli vyjádřit. Díky těmto fotografiím se někdy otevřela další témata jako etnicita, bezdomovectví nebo gender.

Na otázku, kdo se podle nich ocitl na pomyslném „dně společnosti“, uváděli respondenti jako jednu z kategorií lidé bez domova. Jako jejich charakteristiky byly uváděny např. nedostatek zázemí, špatná hygiena a silný zápach. K lidem „dole“ ve společnosti ale nemusejí patřit jen bezdomovci, ale i lidé bez práce a lidé, kteří jsou drogově závislí. Celkově se dá shrnout, že tito lidé „dole“, jsou podle dotazovaných učitelů neschopni udržet si práci, byt a postarat se o sebe. Navíc uvedli, že tento způsob života si nejspíše volí dobrovolně a vyhovuje jim, protože kdyby to chtěli změnit, pak by už to asi dávno udělali a našli by si alespoň nějakou práci.

Naopak mezi lidi, kteří jsou podle respondentů „nahore“, patří mediálně známé osobnosti, politici a zejména bohatí lidé (podnikatelé). Tihle lidé se stejně jako

bezdomovci dají poznat podle svého zevnějšku (šaty, upravenost). Charakteristické jsou pro ně peníze, nedostatek času na výchovu svých dětí a také získání peněz nečestným jednáním. Bohatí lidé, kteří by svého bohatství dosáhli legálně nebo alespoň morálním způsobem, považují dotazování učitelé spíše za výjimečný jev. Také mediálně známé celebrity nevidí jako skupinu hodnou obdivu a i politiky spíše označují za nepoctivě bohatnoucí lidi. Ve výpovědích se tedy spíše objevují hodnocení, která „ty nahoře“ odsuzují.

Na analýze rozhovorů výzkumníci ukázali, že existují dva typy znečištění. Prvním je fyzické znečištění, které je specifické pro „ty dole“ (hygiena, nemoc či drogová závislost). Druhým znečištěním je znečištění morální, kterým mohou trpět jak „ti dole“ (neschopnost se o sebe postarat, neochota pracovat, zneužívání psa k žebrání), tak i „ti nahoře“ (nepoctivost, nečestnost).⁴⁹

4.2. Kolářová, Vojtíšková – Jak „normální“ vidí ty „dole“ a ty „nahore“?

Na předešlý výzkum poté navázala Vojtíšková s Kolářovou, které zkoumaly, jak u nás lidé vnímají a konstruují sociální nerovnosti a jaký má význam profesní příslušnost na postavení člověka ve společnosti.

Opět byla zvolena forma hloubkových rozhovorů, ve kterých se vycházelo ze stejných tematických osnov jako při rozhovorech s učiteli. Tento výzkum se lišil především v respondentech, kterých bylo celkem třicet a tentokrát měli různé profese a vzdělání. Rozhovory byly vedeny v Praze a Liberci s lidmi ve středním věku mezi 35 a 50 lety, kteří byli cíleně vybráni tak, aby vznikly tři hlavní kategorie: dělnické profese bez maturity/ profese ve službách s maturitou/ manažerské, vedoucí profese s VŠ.

V první části výzkumu se Vojtíšková zaměřila na to, jak vnímají lidé hierarchii ve společnosti. Konkrétně jí šlo o to, „kdo je dole/nahore“ a zda respondenti toto postavení vnímají jako zasloužené či ne.

Jako sociální kategorie, které jsou v naší společnosti „dole“, zmiňovali respondenti nejčastěji nezaměstnané, bezdomovce, nízkopříjmové zaměstnance, Romy, důchodce a matky s dětmi. Z odpovědí vyplývá, že dotazování vnímají některé kategorie jako zaslouženě dole, protože se nesnaží a nedodržují normy společnosti. Za

⁴⁹ VOJTÍŠKOVÁ, K., ŠPAČEK, O., ŠAFR J. *Jak vnímají pražští učitelé ZŠ „kdo je dole a kdo nahoře.“ Sociální nerovnosti v symbolické rovině*, Brno, 2007.

ně jsou nejčastěji považováni bezdomovci, Romové a nezaměstnaní, kteří jsou nejvíce ohroženi sociálním vyloučením. Pak jsou ale také kategorie, které respondenti hodnotí jako nezaslouženě dole. Tam řadí lidi, kteří i přesto, že sdílejí hodnoty a normy společnosti, tak jsou důsledkem okolností, kterým nemohli zabránit, v situaci ekonomické nouze. Takovým lidem by měla společnost pomoci.

Z odpovědí lze vyčíst, že zmíněné sociální skupiny nejsou homogenní. Například bezdomovce lidé dělí na ty „lepší“, kteří se bezdomovcem nestali vlastní vinou (např. následkem rozvodu, ztrátou zaměstnání ze zdravotních důvodů), a na ty „horší“, kterým se nechce pracovat, nemyslí na budoucnost a pijí. Těchto bezdomovců je podle dotazovaných většina a mohou si za své postavení sami.

U hodnocení Romů se objevil negativní stereotyp, který Romy označuje za ty, kteří nechtějí pracovat, nechtějí dělat nic pro společnost, ale naopak od společnosti neustále něco chtějí, jsou hluční, kradou, pijí a mají hodně dětí jako zdroj příjmů. Při výpovědích respondentů vznikala obava, že budou označeni za rasisty. Často se zmiňovali o tom, že nejsou všichni stejní a že je nemůžeme „házet do jednoho pytle“.

Ani nezaměstnaní nejsou vnímáni jako homogenní skupina. Důležité je hlavně to, jak dlouho je člověk nezaměstnaný a proč je bez práce, zda vůbec chce pracovat a také jestli si nevydělává „bokem“. Podle většiny respondentů si každý člověk v Praze může najít alespoň nějakou práci, takže dlouhodobě nezaměstnaní se za svou situaci mohou sami. I ti, co bydlí v oblasti, kde tolik práce není, si za to mohou sami, protože mají možnost se za prací přestěhovat. Dotazovaní ovšem připouštějí i možnost, že člověk práci hledá, ale nemůže ji najít, protože je nějak na trhu práce znevýhodněn. Nejčastěji za to může vysoký věk a nedostatek vzdělání či kvalifikace.

Stejně tak mezi lidmi, kteří jsou „nahore“, jsou kategorie těch nezaslouženě nahore i zaslouženě nahore. Lidé nezaslouženě nahore mají vysoké materiální a mocenské postavení, které získali nelegálně a toto postavení zneužívají ve svůj prospěch. Zaslouženě nahore jsou pak lidé s vysokým ekonomickým postavením, kterého ale dosáhli legitimním způsobem a správně ho využívají.

Za ty „nahore“ byli nejčastěji označováni politici, velcí podnikatelé a elity, mezi které patří skupina vrcholných politiků, bohatí podnikatelé a celebrity. Postavení politiků je téměř bezvýhradně považováno za nezasloužené. Většina dotazovaných by politiku dělat nechtěla, a pokud ano, tak jen kvůli vysokému příjmu bez větší námahy.

Celkově lze v rozhovorech o politicích vycítit nepřekonatelnou hranici mezi slušnými, čistými „my“ a neslušnými, egoistickými „oni“.

Za další skupinu lidí „nahore“ jsou považováni velkopodnikatelé (finanční elita), kterým jejich pozici zajišťují vysoké příjmy a tím patří mezi ekonomické špičky společnosti. Mezi velkopodnikateli jsou ti, kteří vydělali peníze tvrdou prací, jsou cílevědomí, inteligentní a morálně vyspělí. Takoví lidé se penězi nechlubí a chovají se normálně a jejich postavení je vnímáno jako zasloužené. Naopak lidé, kteří přišli k penězům rychle a snadno různými podvody, mají potřebu peníze ukazovat, hýřit s nimi a předvádět se, protože právě peníze definují jejich společenský úspěch. Podle dotazovaných jsou tihle lidé arogantní, darebáci a není možné si jich vážít. Zároveň jsou pod velkým stresem a nesou větší zodpovědnost, takže materiální zabezpečení nemusí znamenat, že žijí spokojený život.

Třetí identifikovanou skupinou je skupina „my, kteří jsme normální, slušní lidé“. Této skupině přiřítají respondenti spíše pozitivní vlastnosti, jako je např. spolehlivost, šikovnost, slušnost, zodpovědnost nebo čestnost. Tito lidé mají normální práci, která má smysl, „na nic si nehrají“ a jsou nezávislí. Do této skupiny patří jak dělníci, tak vedoucí, bohatí i chudí.

V druhé části výzkumu, nazvané *Vnímání a konstruování sociální třídy a zařazování se do třídy*, Kolářová analyzovala, jak respondenti reagující na pojem sociální třída. Zajímala se o to, co jim pojem evokuje, co si pod třídou představují, na základě čeho ji ve společnosti poznají, kolik tříd ve společnosti vidí a do které se sami zařadí.

Dotazovaní lidé víceméně nerozlišovali mezi pojmem třída a vrstva.⁵⁰

4.3. Šafr, Häubererová – Subjektivní sociální distance k profesím

Šafr a Häubererová ve svém výzkumu sledovali pravděpodobnost interakce mezi různými profesními skupinami. Nešlo jim o to zjistit, jakou míru prestiže respondenti připisují jednotlivým profesím, nýbrž o stanovení oblíbenosti či náklonnosti ke

⁵⁰ KOLÁŘOVÁ, M., VOJTÍŠKOVÁ, K. *Vnímání a utváření sociálních distancí a třídních nerovností v české společnosti*, Praha, 2008.

stanoveným profesím. Autoři si kladli otázku, zda v představách české veřejnosti lze nalézt hierarchické uspořádání profesí na základě hypotetické interakce s nimi.

Respondentů se ptali na postoje k 22 povoláním, kdy dotazovaní měli u každého povolání říci, zda by měli člověka, vykonávajícího určité povolání, rádi za manžela/ku, zetě/snachu, nejbližšího kamaráda, častou návštěvu, člena sportovního klubu/zájmového sdružení, souseda/ku, nebo s ním nechtějí mít nic společného. Mezi hodnocená povolání byly vybrány profese dostatečně známé a početně v populaci zastoupené.

Výsledné pořadí oblíbenosti dopadlo od nejoblíbenějšího až po nejméně oblíbené povolání následovně⁵¹:

Tabulka 1. Subjektivní sociální distance, řádková procenta, průměry a směrodatné odchylky, hodnoty ISEI a SIOPS

	1. manžel/ka	2. zeť / snacha	3. nejbližší kamarád/ka	4. častá návštěva	5. člen sport. klubu /zájmov. sdružení	6. soused/ka	7. nechci mít nic společného	Neví/odmítl odp.	Průměr	SD	ISEI	SIOPS	Společenská užitečnost
Lékař/ka	35,2	20,7	18,4	8,0	3,5	9,3	0,8	5,4	2,5	1,6	88	77	9,3
Právník/čka, advokát/ka	25,6	22,3	17,8	12,2	4,8	9,4	2,5	10,7	2,9	1,7	85	69	7,9
Majitel/ka / vedoucí obchodu	29,4	12,2	17,6	10,3	3,8	13,8	3,0	8,0	3,0	1,9	49	47	6,6
Zdravotní sestra / ošetřovatel	19,5	22,1	23,6	12,7	4,6	13,2	0,6	11,4	3,0	1,6	55	53	8,6
Ředitel/ka podniku	28,0	13,8	15,2	9,2	6,3	12,4	6,2	12,7	3,2	2,0	70	60	7,3
Projektant/ konstruktér/ka	19,0	15,3	16,0	11,4	6,7	15,1	5,1	14,1	3,4	1,9	69	54	7,3
Programátor/ IT specialista/ka	17,5	15,3	18,2	12,3	6,8	13,2	5,7	5,6	3,4	1,9	71	51	7,2
Automechanik/ čka	9,6	15,5	32,0	13,4	7,4	15,8	0,8	9,9	3,5	1,6	34	42	6,9
Nižší nebo mzdový/á účetní	12,2	12,0	19,3	15,3	8,7	15,5	4,6	7,9	3,7	1,8	51	45	6,5
Učitel/ka ZDŠ	12,7	13,9	19,0	14,7	8,4	16,5	6,8	14,0	3,7	1,9	66	57	8,4
Univerzitní profesor/ka	14,6	13,7	14,7	13,6	8,5	16,4	7,6	11,1	3,8	1,9	77	78	8,4
Sekretářka / asistent	11,8	11,6	17,5	12,4	9,3	16,0	7,4	17,1	3,9	1,9	51	44	5,8
Truhlář/ka	8,2	8,9	26,2	15,4	9,7	18,6	3,6	18,9	3,9	1,7	33	38	6,6
Číšník / servírka	6,7	7,7	22,2	16,4	12,3	16,8	6,6	8,9	4,1	1,7	34	22	5,9
Policista / ka	9,9	11,4	20,3	11,0	9,5	18,0	12,1	11,4	4,1	1,9	50	40	7,5
Prodavač/ ka v hypermarketu	6,5	6,8	24,3	15,3	10,7	19,7	6,0	9,4	4,1	1,7	25	23	6,3
Řidič/ka nákladního auta	6,0	7,4	22,1	14,9	11,4	20,3	5,3	16,5	4,1	1,7	34	33	6,4
Dělník/ce v továrně	5,8	5,2	20,6	14,0	13,1	21,6	5,6	4,2	4,3	1,7	24	30	6,4
Mistr/ová v továrně	7,6	6,7	15,0	13,9	14,0	21,8	7,1	12,4	4,3	1,8	42	46	6,2
Nekvalif. stavební dělník/ce	2,9	2,6	13,4	9,9	14,6	25,1	14,4	14,0	5,0	1,6	21	15	5,2
Uklízečka / uklízeč	3,7	2,8	13,2	8,9	12,9	27,7	14,3	10,9	5,0	1,7	16	21	5,5
Metař/ metařka	2,3	1,3	8,4	7,4	10,6	26,7	24,4	3,6	5,5	1,6	23	13	5,1

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 1197, N= 799 (listwise), nevážená data
Poznámka: pořadí profesí dle průměrné hodnoty škál sociální distance korelace mezi průměry škál sociální distance a SIOPS R = 0,82; ISEI R = 0,79 a společenské užitečnosti R = 0,79

⁵¹ ŠAFR, J., HÄUBERER, J. *Subjektivní sociální distance k profesím: existují v české společnosti subjektivní třídní hranice?*, 2008, s. 31

Se všemi dotazovanými profesemi vyjádřili respondenti ochotu k pozitivní interakci. Dané profese lze rozdělit do tří základních skupin podle míry oblíbenosti. Skupině nejoblíbenějších profesí (lékař/ka až programátor/ka) v průměru odpovídá kategorie nejbližší kamarád/ka. S druhou skupinou (automechanik/čka až mistr/ová v továrně) by respondenti rádi udržovali časté návštěvy a třetí skupinu (nekvalif. stavební dělník/ce až metař/ka) by si uměli představit jako člena stejného sportovního klubu nebo zájmového sdružení či souseda.

Pořadí profesí podle subjektivní sociální distance do značné míry koreluje s výsledky stratifikačních výzkumů na základě prestiže (SIOPS) či socioekonomického statusu (ISEI). Například lékař nebo právník jsou nejen vysoce hodnoceni na základě míry možné interakce, ale zároveň jsou to povolání, kterým je připisována vysoká prestiž a vysoký socioekonomický status. Naopak uklízečka či metař jsou nejen hodnocena jako méně oblíbená, ale je jim přiřazována i malá prestiž a nízký status. Přesto můžeme najít výjimky. Například podle míry sociální distance má oproti výzkumům prestiže vyšší postavení automechanik či číšník a naopak nižší postavení má učitel na základní škole nebo univerzitní profesor.

Dále byli respondenti dotazováni po míře obecné prospěšnosti pro společnost u stejných povolání. Celkově lze říci, že pořadí profesí na základě míry sociální distance a na základě prospěšnosti byla podobná, ovšem i tady lze najít pár rozdílů. Například policista je vysoce oceňován pro společnost, ale z hlediska možné interakce ji lidé nepovažují za příliš blízkou.

V dalším kroku zohlednili výzkumníci sociální status respondentů, který hodnocení profesí ovlivňuje. Jak se ukázalo, hodnotí lidé z nižších tříd většinu dělnických profesí lépe. Stejně tak lidé z vyšší třídy hodnotí lépe odborné nemanuální profese (ředitel podniku, univerzitní profesor). Prokázal se tak efekt interakční blízkosti na základě podobnosti.

Na základě provedeného výzkumu lze v naší společnosti rozlišovat mezi čtyřmi subjektivně vnímanými třídami, které jsou vymezené mírou ochoty k interakci s jejich představiteli:

- vysocí odborníci (projektant, profesor, lékař, právník, majitel obchodu)
- odborné ženské profese (učitel/ka, sekretářka, účetní, zdravotní sestra)

- kvalifikovaní a polokvalifikovaní manuálně i nemanuálně pracující (automechanik, truhlář, řidič, prodavač, číšník)
- nekvalifikovaná povolání s nízkou prestiží (stavební dělník, uklízečka, metař)⁵²

⁵² ŠAFR, J., HÄUBERER, J. *Subjektivní sociální distance k profesím: existují v české společnosti subjektivní třídní hranice?*, 2008.

PRAKTICKÁ ČÁST

5. Metodologická východiska práce

Praktická část práce navazuje na předchozí teoretická východiska. V následujících kapitolách bude provedeno výzkumné šetření u studentů a učňů. Jelikož data pro praktickou část práce byla získána hloubkovým rozhovorem a následně byla kvalitativně zpracována, bude se tato kapitola v dalších odstavcích těmto výzkumným metodám blíže věnovat.

5. 1. Kvalitativní výzkum

Pro realizaci pedagogického výzkumu lze uplatnit dva výzkumné přístupy, a sice kvantitativní a kvalitativní. Tyto dva přístupy nejsou soupeřící, ale ten či onen volíme podle našeho výzkumného záměru. V současné době často dochází ke kombinaci kvalitativního a kvantitativního přístupu, a tím tak i k maximálnímu využití silných stránek obou metodologických přístupů. Kvantitativní výzkum užívá větší soubory dat a respondentů, využívá statistických metod, jeho výsledky jsou snadno zobecnitelné na celou populaci a nejsou tolik závislé na schopnostech výzkumníků. Jeho nevýhodou je však fakt, že nepřichází s ničím novým, ale pouze potvrzuje nebo vyvracuje určité teorie.⁵³

Pro termín kvalitativní výzkum můžeme najít hned několik definic, které nejsou jednotné a liší se především v aspektu, na který se ve výzkumu klade důraz. Definice se tedy liší podle použité metody sběru dat, metody usuzování, typů dat nebo způsobu analýzy dat. Například v Pedagogickém slovníku můžeme najít tuto definici: *„Kvalitativní výzkum je výzkum založený na získávání dat v interakcích výzkumníka se zkoumaným fenoménem v jeho přirozeném prostředí, kladoucí důraz na interpretace a komplexnost popisu zkoumaného jevu... Charakteristickými znaky kvalitativního výzkumu jsou: možnost získat detailní a komplexní informace o studovaném jevu, induktivní postup, neumožňující takové zobecnění jako statisticky reprezentativní*

⁵³ ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007.

*kvantitativní výzkum, má pravděpodobnostní povahu, analýza dat je hledání sémantických vztahů a spojování kategorií do logických celků.*⁵⁴

Dále uvádíme definici podle Švaříčka a Šedřové: „*Kvalitativní přístup je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat komplexní obraz těchto jevů založený na hlubokých datech a specifickém vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu. Záměrem výzkumníka provádějícího kvalitativní výzkum je za pomoci celé řady postupů a metod rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu.*”⁵⁵ Plán kvalitativního výzkumu se mění, rozvíjí a přizpůsobuje okolnostem a již získaným informacím ve výzkumu.

K základním kritériím kvalitativního výzkumu patří:

- 1) **Pravdivost výzkumu** – nálezy reprezentují jevy, ke kterým odkazují.
- 2) **Důvěryhodnost výzkumu** – závěry zkoumání musí být podpořeny důkazy. Mezi techniky k zajištění důvěryhodnosti patří členská ověřování, audit kolegů, reflexe kolegů, výběr účastníků výzkumu, deník výzkumníka, postupy při interpretaci dat a uvádění citací výroků účastníků.
- 3) **Přenositelnost** – někdy označováno jako aplikovatelnost. Jde o srovnání s jinými kontexty, tedy kdy a za jakých okolností mohou být závěry platné i pro jiné skupiny lidí v jiných prostředích.
- 4) **Spolehlivost** – Výzkumník by měl pracovat jen s těmi informacemi, které získal a nikdy by neměl používat strategii „domýšlení si” či „doplňování” dat. Aby byl výzkum spolehlivý, měly by být také zpracovány všechny rozpory v datech a interpretacích.⁵⁶

Kvalitativní výzkum má své výhody, ale bohužel i nevýhody. K výhodám patří mimo jiné získání hloubkového popisu případů a nezůstávání pouze na povrchu věci. Dále pak zkoumá fenomén v přirozeném prostředí a může dobře reagovat na místní situace a podmínky. Další z výhod kvalitativního výzkumu je, že umožňuje studovat procesy a navrhovat teorie. Za nevýhody lze naopak považovat, že se do výsledků

⁵⁴ PRŮCHA, J., WALTEROVÁ E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*, Praha, 2009, s. 139

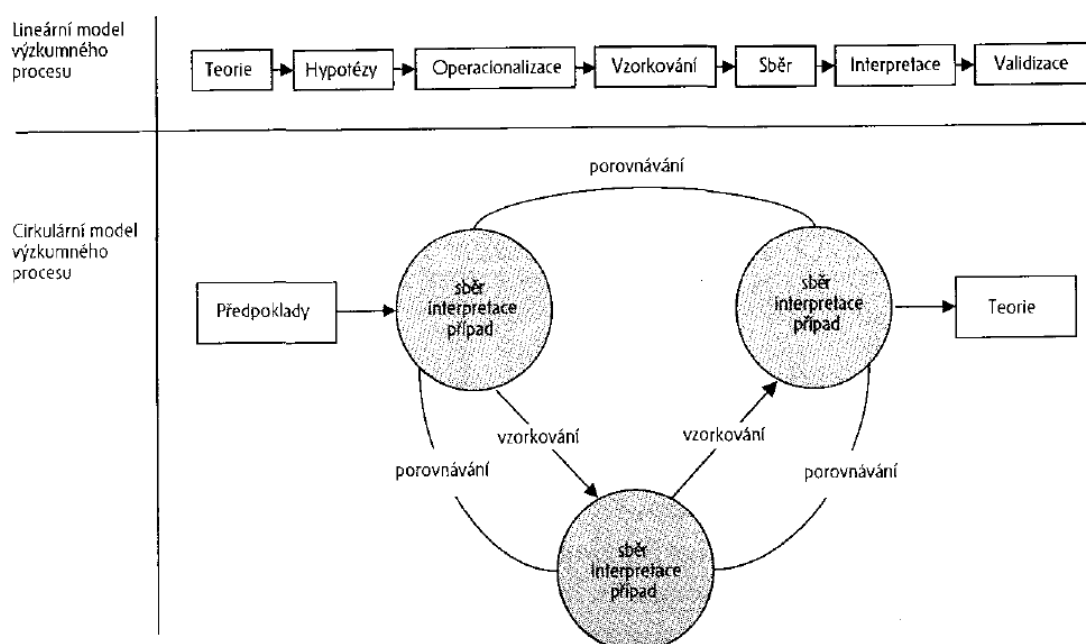
⁵⁵ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007, s. 17

⁵⁶ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007, s. 31 – 40

mohou promítat subjektivní dojmy tazatele a jeho výsledky nemusí být zobecnitelné na celou populaci a do jiného prostředí. Vzniklé teorie či hypotézy tedy platí jen na vzorek respondentů, u kterých byla data získána a nelze z nich dělat všeobecně platná tvrzení. Analýza dat i jejich sběr jsou navíc často časově náročné etapy.⁵⁷

Proces kvalitativního výzkumu má cirkulární charakter na rozdíl od kvantitativního výzkumu, který má lineární postup. To lze dobře vidět na Flickově modelu (viz. obr. č. 1)

Obr. č. 1: Flickův model kvantitativního a kvalitativního výzkumu⁵⁸

Jak lze dobře vidět na Flickově schématu, postupuje se u lineárního modelu jednosměrně vpřed, tedy od teorie, přes tvorbu hypotéz k jejich operacionalizaci, dále pak vytvoření výzkumného vzorku, sběru dat, interpretaci dat a nakonec validizaci hypotéz. U cirkulárního modelu je jasně stanoven začátek a konec. Na začátku má výzkumník určité předpoklady a na konci pak nově vzniklé teorie. Mezi tím se vybírá vzorek, sbírají se data a ty se také interpretují. Tyto jednotlivé fáze kvalitativního výzkumu se mohou překrývat a výzkumník se může k předcházejícím fázím výzkumu znovu a znovu vracet, porovnávat je a modifikovat.

⁵⁷ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*, Praha, 2005, s. 52-53

⁵⁸ ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007, s. 52

Při kvalitativním výzkumu můžeme volit z několika metod sběru dat. Při výběru metody je třeba zvážit cíl výzkumu, dále pak co a od koho chceme zjistit a v neposlední řadě také zvážit naše možnosti sběru dat. „*Metody sběru dat jsou specifické postupy poznávání určitých jevů, které badatel užívá s cílem rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé interpretují a vytvářejí sociální realitu.*“⁵⁹ Mezi základní metody sběru dat u kvalitativního výzkumu se řadí zúčastněné pozorování, hloubkový rozhovor, ohniskové skupiny, pořizování videozáznamu nebo audiozáznamu, triangulace a analýza dokumentů.

V následující podkapitole bude blíže popsán hloubkový rozhovor, tedy metoda, která byla použita v našem výzkumu pro sběr dat.

5. 2. Hloubkový rozhovor

Hloubkový rozhovor se řadí mezi nejčastěji využívané metody sběru dat při kvalitativním výzkumu. „*Při osobním dotazování jde o interakci mezi tazatelem a dotazovaným, ve které se tazatel snaží získat od dotazovaného informace, které pomohou odhalit to, co je v mysli dotazovaného., jako je jeho vzpomínka, zkušenost, znalost, očekávání a hodnocení prožitků, které tyto skutečnosti provázejí*“⁶⁰ Badatel se snaží porozumět pohledu dotazovaných na určitou skutečnost.

V rámci hloubkové rozhovoru rozlišujeme mezi polostrukturovaným a nestrukturovaným rozhovorem. Zatímco polostrukturovaný rozhovor vychází z předem připravených otázek, nestrukturovaný rozhovor je založen třeba i jen na jediné předem připravené otázce, která slouží jako základ pro další vývoj rozhovoru.

Výhodou hloubkového rozhovoru je, že „*umožňuje zachytit výpovědi a slova v jejich přirozené podobě, což je jeden ze základních principů kvalitativního výzkumu.*“⁶¹ Při tomto způsobu sběru dat se lze doptávat a pružně reagovat na odpovědi a navíc nám může pomoci nonverbální komunikace, která může o respondentovi a jeho výpovědích prozradit více. Nevýhodou je však časová náročnost této metody a pro dotazované i

⁵⁹ ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007, s. 142

⁶⁰ SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E.: *Základy sociologického výzkumu*, Praha, 2001, s. 82

⁶¹ ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007, s. 160

nedostatečná anonymita, a tak i možné přivedení dotazovaného do rozpaků či až nepříjemných situací.

Pro hloubkový rozhovor je typická nesouměrnost moci. Tazatel vede rozhovor, volí témata, klade otázky a rozhovor také ukončuje. Jeho role není vůbec snadná. Musí mít obsahové znalosti, umět správně klást otázky, využít potenciál odpovědí od dotazovaných a zároveň být empatický. Ve výzkumech zaměřených na studentské porozumění se výzkumník navíc musí umět orientovat v kurikulu.

Otázky pokládané v hloubkovém rozhovoru lze rozdělit na úvodní, hlavní a navazující. Úvodní otázky slouží k navození spontánního vyprávění účastníka rozhovoru. Měly by být jednoduché a ukázat empatii s účastníkem. Hlavní otázky jsou považovány za páteř rozhovoru, protože napomáhají dotazovanému, aby vyprávěl o tématech tvořících jádro výzkumu. Je důležité, aby otázky byly pro dotazovaného dostatečně srozumitelné. Nemá proto smysl klást otázky plné odborných pojmů. Zároveň otázky nesmí předsouvat dotazovaným odpovědi a musí pokrývat zájem výzkumu. Nejde ani tak o to, aby dotazovaní podávali správné odpovědi, ale spíše o to, aby hovořili o svých zkušenostech, názorech a přesvědčeních. Na výpovědi účastníků reagují navazující otázky. Výzkumník se při kladení otázek snaží pochopit význam řečeného a následně klade navazující otázky, které jsou zaměřeny na specifická témata a myšlenky.⁶²

5.3. Analýza dat

Poté co badatel nasbírání v rozhovorech potřebná data, přichází čas na jejich analýzu. Při kvalitativní analýze jde o „*systematické nenumerické organizování dat s cílem odhalit témata, pravidelnosti, kvality a vztahy.*”⁶³

Existují dva přístupy k analýze, které může výzkumník zvolit. „*Prvním z nich je způsob realistický, kdy se výpovědi respondentů či záznamy jejich aktivit považují za popis určité vnější skutečnosti nebo vnitřní zkušenosti. Druhým z nich je přístup narativní, kdy se výzkumník vzdává snahy získat „pravdivý“ popis reality a namísto*

⁶² ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007, s. 163-8

⁶³ ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007, s. 207

*toho analyzuje rozhovor jako společenskou interakci, v níž respondent vyjednává svoji verzi skutečnosti a vlastní identity.*⁶⁴

Nashromážděná data se musejí jednak redukovat na klíčová tvrzení pomocí sumarizace a parafrází, jednak uspořádat a interpretovat. K tomu se používá tzv. otevřené kódování, jinak řečeno „*rozkrutí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci.*“⁶⁵

Při otevřeném kódování je třeba analyzovaný text rozdělit na jednotky podle významu. Jednotkou se tak může stát slovo, věta, či celý odstavec. Každé jednotce je přidělen kód, a to na základě toho, o čem daná jednotka vypovídá. Vzniklé kódy následně kategorizujeme podle podobnosti. Vzniklé kategorie použijeme jako základ pro vytvoření kostry analytického příběhu, která slouží jako podklad k sepsání závěrečné práce výzkumu.

6. Kvalitativní výzkumné šetření – studentská porozumění vybraným sociologickým tématům

V této kapitole bude provedena diagnostika studentských porozumění vybraným tématům sociologického učiva, přesně, jak už název diplomové práce napovídá. Pozornost je ve výzkumu věnována převážně nahlížení studentů na sociální stratifikaci a soc. mobilitu a jejich vnímání spravedlnosti či nespravedlnosti tohoto uspořádání. Zajímavá je pro nás jednak rozmanitost představ studentů podobného věku ale jiných středních škol, zároveň také faktory, které jejich představy ovlivňují a jak interpretují příčiny společenského uspořádání. Bude nás zajímat také hodnocení jejich vlastního sociálního postavení, respektive postavení jejich rodiny.

V tvorbě otázek se opíráme o teorie sociální stratifikace a sociální mobility. Jako inspirace pro provedení výzkumu nám sloužily podobně zaměřené výzkumy, které byly blíže popsány v teoretické části této práce. S těmito výzkumy budeme nasbíraná data také dále porovnávat.

⁶⁴ ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, Praha, 2007, s. 208

⁶⁵ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*, Praha, 2005, s. 247

6.1. Plán a metody výzkumného šetření

Pro výzkumné šetření bylo vybráno 10 studentů všeobecného gymnázia jednoho malého města. V průběhu výzkumu jsme se ovšem kvůli získání širšího spektra odpovědí rozhodli, rozšířit vzorek respondentů o 5 studentů střední hotelové školy s maturitou a o 5 studentů učiliště - obor kuchař-číšník a cukrář(ka). Všechny tyto školy se nacházejí ve stejném městě. Z důvodu zachování anonymity, nebudeme uvádět jméno města. Pouze prozradíme, že se jedná o město v Podkrkonoší se zhruba 10 000 obyvateli. Celkem se výzkumu zúčastnilo 20 studentů z prvního až třetího ročníku těchto středních škol.

Jako prostředek pro získání dat bude použita metoda polostrukturovaného hloubkového rozhovoru. Pro rozhovory máme připravenou tematickou osnovu s tématy a s přibližným zněním otázek. Jednotlivé rozhovory budou nahrávány a poté doslovně přepsány. Následně získaná data analyzujeme za pomoci otevřeného kódování a kategorizování jednotlivých odpovědí. U položených otázek bude sledována četnost jednotlivých odpovědí, které jsou typické pro danou skupinu respondentů, ale i odpovědi neočekávané a ojedinělé. Za výčtem odpovědí bude následovat diskuze, ve které budou získaná data podrobněji rozebrána a porovnávána s daty získanými v dosavadních výzkumech v této oblasti.

6.2. Charakteristika výzkumné skupiny

Jak už bylo výše zmíněno, výzkumného šetření se zúčastnilo celkem 20 studentů ze třech různých středních škol. Jelikož se práce měla původně zabývat diagnostikou porozumění u studentů gymnázia, je jejich počet dvojnásobný oproti studentům z jiných středních škol. Celkem se tedy výzkumu zúčastnilo 10 studentů všeobecného gymnázia (z toho 5 dívek a 5 chlapců), dále 5 studentů střední hotelové školy (z toho 3 dívky a 2 chlapci) a 5 studentů učiliště (z toho 4 dívky a 1 chlapec). Na gymnáziu se výzkumu zúčastnili studenti 1. a 3. ročníku čtyřletého gymnázia a studenti kvinty (5.) z osmiletého gymnázia. Na střední hotelové škole jsme oslovili studenty 1. až 3. ročníku a na učilišti 1. a 2. ročníku. Vzhledem k tomu, že výzkum probíhal v červnu, se šetření nezúčastnily poslední ročníky, které už v dané době měly po maturitě a závěrečných zkouškách.

Pro výběr účastníků bylo zvoleno kritérium dostupnosti. Mohl se zúčastnit kdokoliv z vybraných tříd. Při výběru studentů tedy nehrál roli prospěch ani sociální zázemí, ze kterého studenti pocházejí. Studenti byli vybráni čistě náhodně na základě dobrovolného svolení s rozhovorem.

Vzhledem k poměrně volným kritériím výběru účastníků výzkumného šetření se dotazování zúčastnila pestrá škála respondentů. Od studentky, která žije s nezaměstnaným otcem a matkou, která „*ted'kon práci má*“, a která má představu o svém budoucím zaměstnání: „*nevím, kde by mě většinou vzali třeba*“, až po studentku, která má také jednoho z rodičů doma. Důvod je zde ale úplně jiný. Otec této studentky je vysoce postaveným manažerem v prosperující firmě a její matka tudíž může být ženou v domácnosti. Této studentce naopak není jedno, kde bude pracovat. Ráda by totiž skloubila dohromady práci a rodinu.

Abychom si mohli alespoň trochu udělat představu o sociálním postavení rodin dotazovaných studentů, ptali jsme se jich v rozhovorech na povolání a nejvyšší dosažené vzdělání rodičů. Víme, že toto hledisko zohledňuje jen ekonomické kritérium a může být zavádějící, ale z etického hlediska by mohly být otázky na materiální podmínky rodin studentů problematické. Kulturní a sociální kapitál je navíc v rozhovorech jen těžko zjistitelný.

V následující tabulce jsou uvedena povolání a vzdělání rodičů všech respondentů.

Tabulka č. 3 : Přehled účastníků výzkumu

Účastník výzkumu	Typ střední školy	Ročník	Zaměstnání matky - dosažené vzdělání	Zaměstnání otce - dosažené vzdělání
1.	4G	1.	Učitelka - VŠ	Obráběč kovů – SŠ s M
2.	4G	1.	Sekretářka – SŠ s M	Podnikatel - VŠ
3.	4G	1.	Žena v domácnosti – SŠ s M	Vysoce postavený manažer - VŠ
4.	4G	1.	Úřednice – VŠ	Podnikatel - VŠ
5.	4G	3.	Dělnice – SŠ bez M	Dělník – SŠ s M
6.	4G	3.	Prodavačka – SŠ s M	X
7.	4G	3.	V invalidním důchodu – SŠ	Živnostník – SŠ bez M

			bez M	
8.	4G	3.	Dělnice – SŠ s M	V invalidním důchodu – SŠ bez M
9.	8G	5.	Učitelka v ZUŠ - VŠ	Učitel v ZUŠ - VŠ
10.	8G	5.	Zdravotní sestra – SŠ s M	Policista – SŠ s M
11.	H	1.	Prodavačka – SŠ bez M	Podnikatel – SŠ bez M
12.	H	2.	Vedoucí na poště – SŠ bez M	X
13.	H	2.	Prodavačka – SŠ bez M	Dispečer dopravy – SŠ s M
14.	H	3.	Účetní – SŠ s M	Obráběč kovů – SŠ bez M
15.	H	3.	Prodavačka – SŠ bez M	Řidič – SŠ bez M
16.	U cukrář(ka)	1.	Dělnice – SŠ bez M	Nezaměstnaný – SŠ bez M
17.	U cukrář(ka)	2.	Dělnice – SŠ bez M	X
18.	U kuchař- číšník	1.	Dělnice – SŠ s M	Řidič – SŠ s M
19.	U kuchař- číšník	1.	Dělnice – ZV	Dělník – SŠ bez M
20.	U kuchař- číšník	2.	Dělnice – SŠ bez M	Dělník – SŠ bez M

(4G – čtyřleté gymnázium, 8G – osmileté gymnázium, H – Střední hotelová škola s maturitou, U – Učiliště, ZV – základní vzdělání, SŠ bez M – středoškolské vzdělání bez maturity, SŠ s M – středoškolské vzdělání s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdělání, X – rodič již nežije)

Z tabulky lze vypočítat, že polovina studentů gymnázia má alespoň jednoho vysokoškolsky vzdělaného rodiče a dokonce 9 z 10 studentů má minimálně jednoho z rodičů se středoškolským vzděláním s maturitou. Ze studentů hotelové školy nemá nikdo vysokoškolsky vzdělaného rodiče a jen 2 z 5 studentů mají rodiče s maturitou. Podobně je tomu i u studentů učiliště, kde také nemá nikdo za rodiče vysokoškolačka a dokonce jen jedna studentka má rodiče s maturitou. Najde se zde i student, který má matku jen se základním vzděláním.

Na základě zjištěných údajů se dá u většiny studentů potvrdit teorie sociální reprodukce.⁶⁶ (Kapitola 2. 3. 1.) Převážná část studentů, za předpokladu, že dokončí střední školu a někteří budou pokračovat na vysoké škole, dosáhne stejného vzdělání jako jejich rodiče.

Můžeme zde najít ale i výjimky, jako je například studentka č. 7, která ačkoliv pochází z rodiny dělníků se středoškolským vzděláním bez maturity, studuje gymnázium a chtěla by pokračovat studiem na vysoké škole. Opačný případ představuje studentka č. 18, která ačkoliv má oba rodiče s maturitou, studuje učňovský obor bez maturity.

6.3. Průběh výzkumného šetření

Výzkumné šetření probíhalo přímo v prostředí škol, a to ve volných učebnách nebo volných kabinetech. Studenti byli na dobu rozhovoru uvolněni z výuky.

Nejprve se studentům výzkumnice představila, seznámila je s průběhem a cílem výzkumu a vysvětlila jim, že bude rozhovor sloužit pro potřeby diplomové práce a že údaje získané rozhovorem budou anonymizovány. Poté byli studenti požádáni o svolení k nahrávání rozhovoru a byl zapnut diktafon.

Při pokládání jak hlavních, tak i doplňujících otázek jsme cíleně nepoužívali odborné termíny, abychom se vyhnuli případným nedorozuměním. Ve výzkumu nám nejde totiž o studentské znalosti, ale především o jejich představy a interpretace příčin společenského uspořádání. V rozhovoru jsme postupně s respondenty probírali témata v předem daném pořadí, které se ale občas změnilo, když sami začali mluvit o tématu, které mělo teprve následovat. Důsledkem toho nebylo tedy pořadí ani přesné znění otázek u všech rozhovorů stejné. Byla ovšem zachována zvolená témata.

Rozhovory se od sebe navzájem lišily rozsáhlostí odpovědí. Někdo měl k tématu více co říci, než ostatní. Studentům byly pokládány také doplňující otázky, aby byly jejich odpovědi konkrétnější, rozvinutější a správně pochopeny. Většina rozhovorů trvala 20 až 30 minut.

Zprvu jsme se snažili dělat si stručné poznámky v již průběhu rozhovoru, ale vzhledem k tomu, že studenty trochu znervózňovalo, co si poznamenáváme, od psaní

⁶⁶ KATRŇÁK, T. *Odsouzení k manuální práci*, Praha, 2004.

poznámek jsme upustili a zůstali jsme pouze u nahrávání rozhovorů. V průběhu rozhovorů šlo především u studentů gymnázia vyzorovat, že se po zapnutí diktafonu snažili mluvit spisovněji, protože před začátkem nahrávání a na konci už tak spisovně nemluvili. Na druhou stranu rozhovorům napomohl věk výzkumnice, který byl blízký věku respondentů. Tím byly rozhovory uvolněnější a méně rozpačité.

Po nasbírání dat byly nahrávky doslovně přepsány, anonymizovány a podrobeny otevřenému kódování a kategorizaci.

6.4. Výzkumné otázky

Za obecný cíl práce lze považovat stanovení studentských porozumění sociální stratifikaci a soc. mobility a jejich vnímání spravedlnosti či nespravedlnosti tohoto uspořádání. Po prostudování teorií týkajících se uspořádání společnosti a seznámení se s dosavadními výzkumy v této oblasti, jsme si stanovili následující výzkumné otázky, na které se ve výzkumném šetření budeme snažit získat odpovědi:

- 1) Do jaké míry vnímají studenti hierarchii ve společnosti? Pokládají ji za spravedlivou či nespravedlivou?
- 2) Co podle studentů ovlivňuje společenské postavení člověka?
- 3) Do jaké míry vnímají studenti naši společnost jako otevřenou a připouštějí tudíž možnost sociální mobility?
- 4) Jaké společenské postavení považují za ideální a jakého by chtěli sami ve svém životě dosáhnout?

6.5. Tematické okruhy

Výzkumné otázky byly rozděleny do tří tematických okruhů. Tyto otázky tvoří hlavní kostru rozhovoru. Při jejich tvorbě jsme se částečně nechali inspirovat výzkumy „Kdo je dole a kdo nahoře” podle pražských učitelů ZŠ a Jak „normální” vidí ty „dole” a ty „nahoře”? (Kapitola 4.1. a 4.2.)

U každé otázky vysvětlujeme, proč jsme ji položili a co s ní chceme zjistit, popřípadě na jaké doplňující otázky jsme se doptali.

1. Sociální stratifikace

Jsou si všichni lidé ve společnosti rovni?

Touto otázkou rozhovor začíná a budou se od ní odvíjet všechny ostatní otázky položené v rozhovoru. Jejím cílem je určit, zda vůbec studenti nějaké rozvrstvení společnosti vnímají nebo zda mají podle nich všichni lidé rovné postavení ve společnosti. Svoji odpověď by respondenti měli rozvést dále. To znamená, že pokud odpoví kladně, měli by dokázat vysvětlit, v čem daná rovnost spočívá a naopak, pokud odpoví záporně, měli by objasnit, v čem spočívá nerovnost mezi lidmi, na základě čeho tak usuzují.

Kdo je podle tebe ve společnosti „nahore“?

Tato otázka se snaží zjistit, jakou skupinu lidí považují studenti za vysoce postavenou ve společnosti, jak se dají poznat, popřípadě jaká mohou vykonávat povolání. Touto otázkou chceme stanovit charakteristiky vysoce postaveného člověka a zjistit, jaká kritéria respondenti zvažují. Zároveň budeme pokládat doplňující otázky, které se budou snažit zjistit, zda studenti postavení těchto lidí ve společnosti považují za spravedlivé či nespravedlivé, zasloužené či nezasloužené. Odpovědi budeme porovnávat s výsledky výzkumu Jak „normální“ vidí ty „dole“ a ty „nahore“?

Kdo je podle tebe naopak ve společnosti „dole“?

Tato otázka plynule navazuje na otázku předcházející. Jde nám o stanovení protipólu k lidem „nahore“. Budeme se ptát na typické znaky a povolání těchto lidí a proč právě tito lidé jsou ve společnosti „dole“. Opět bude položena otázka po spravedlivosti společenského postavení těchto lidí a i v tomto případě budou porovnány odpovědi s již provedeným výzkumem v této oblasti.

Kdo je na tom ve společnosti nejhůře? Proč?

Otázka si dává za úkol zjistit, které skupiny lidí považují studenti za nejhůře postavené, tedy na samém dnu společnosti. Zajímá nás především, čím se toto postavení vyznačuje, jaké charakteristiky studenti těmto lidem připisují.

Je naše společnost rozvrstvena spravedlivě?

Poslední otázkou v tematickém okruhu sociální stratifikace se snažíme zjistit, zda je v očích našich respondentů hierarchické uspořádání naší společnosti spravedlivé. Otázka po spravedlnosti a tak i po zaslouženosti či nezaslouženosti se bude objevovat už v průběhu předchozích otázek. Bude nás například zajímat, zda ti „nahore“ a „dole“ ve společnosti mají své postavení zasloužené. V případě, že se respondenti vyjádří ke společnosti, jako k nespravedlivé, budeme se snažit zjistit, zda by se daly podniknout nějaké kroky k tomu, aby se společnost stala spravedlivě uspořádanou.

2. Sociální status

Co ovlivňuje postavení člověka ve společnosti?

Sociální status člověka se dá hodnotit podle různých měřítek. Někteří autoři uvádějí jako rozhodující ekonomické kritérium, jiní sociální vazby, dosažené vzdělání, prestiž nebo osobitý životní způsob. My touto otázkou chceme zjistit, jaká kritéria považují za důležitá naši respondenti.

Jaké postavení ve společnosti je podle tebe ideální?

Každý člověk má jinou představu o ideálním společenském postavení. Ne každý si myslí, že postavení nahore ve společnosti je to nejlepší. Naopak očekáváme, že většina respondentů uvede zlatý střed. Zajímá nás, nakolik se liší představy jednotlivých studentů, kteří jsou zhruba ve stejném věku, a proč je právě jimi zvolené postavení ideální.

Do jaké společenské vrstvy podle tebe patří vaše rodina?

Poté, co studenti charakterizovali lidi „nahore“ i „dole“ ve společnosti, nás bude zajímat, kam by zařadili vlastní rodinu a proč. Budeme se ptát po kritériích jejich volby. V rámci této otázky se budeme ptát i na povolání a dosažené vzdělání rodičů, a tím tak stanovíme přibližnou třídní pozici rodiny a zároveň si ověříme teorii reprodukce sociální struktury.

Jaké společenské postavení bys chtěl mít jednou ty?

Otázka zjišťuje sebereflexi studentů a jejich zhodnocení vlastních potencialit a možností. V rámci této otázky se budeme snažit také zjistit, jaké povolání si s tímto postavením spojují, a zda považují za reálné tohoto postavení dosáhnout.

3. Sociální mobilita

Může se člověk z nižšího socioekonomického prostředí vypracovat výš?

Touto otázkou narážíme na možnosti sociální mobility. Chceme zjistit, zda studenti naši společnost považují za spíše otevřenou nebo uzavřenou. Pokud studenti odpoví kladně, budeme se jich doptávat, co je potřeba k tomu, aby člověk mohl stoupat po společenském žebříčku? Bude nás také zajímat možná míra této mobility, tedy zda se může vypracovat každý a kam až by se mohl případně vypracovat. Pokusíme se studentů také doptat na konkrétní příklady lidí, kterým se podařilo změnit jejich sociální postavení.

Může se stát, že člověk přijde o vysoké postavení ve společnosti?

Připouštějí studenti také sestupnou sociální mobilitu? Záměrně v této ani v předešlé otázce nepoužíváme termínu sociální mobilita, aby studentům byla otázka srozumitelnější. I zde se budeme ptát po příčinách sestupné mobility a po konkrétních případech z jejich okolí.

6.6. Vyhodnocení odpovědí

Výsledky výzkumného šetření jsou prezentovány po tematických okruzích, v rámci kterých jsou vyhodnoceny jednotlivé otázky polostrukturovaného hloubkového rozhovoru. Pro lepší přehlednost budou odpovědi prezentovány nejprve v tabulkách, přesto že si uvědomujeme, že kvalitativní výzkum není statistickou reprezentací dat. Po představení výsledků následuje vždy diskuze, ve které budou odpovědi blíže zhodnoceny a interpretovány, porovnány se sociálními teoriemi a výzkumy v této oblasti a v neposlední řadě budou uvedeny rozpory, které se ve výpovědích dotazovaných objevily.

6.6.1. Tematický okruh 1 – sociální stratifikace

Jsou si všichni lidé ve společnosti rovni?

Odpovědi	Procentuální podíl odpovědí
Ne	55%
Spíše ne	25 %
Měli by být, ale nejsou	15 %
Ze zákona ano, jinak ne	5 %

Jak můžeme vidět v tabulce, objevili se celkem 4 různé odpovědi. Od některých respondentů zazněla odpověď rychle a bez váhání a byla celkem rezolutní: „*Rozhodně ne*” „*No určitě ne*”. Jiní měli stejný názor, ale než odpověděli, tak se museli chvíli zamyslet a poté odpověděli ne nebo spíše ne.

Ve většině případů respondenti skončili u konstatování, že si lidé rovni nejsou a po příčinách této nerovnosti jsme se museli dále doptávat. Od několika studentů kromě odpovědi ne, ještě zazněl nesouhlas s touto nerovností. Řekli, že lidé si nejsou rovni, ale měli by být. „*Měli by si být rovni, ale myslím si, že se lidi stavěj jeden nad druhýho, že se povyšujou. Rozhodně si teda rovni nejsou.*” Jen jedna respondentka uvedla, že si jsou všichni lidé ve společnosti rovni. Při další položené otázce pro lepší pochopení její odpovědi ale uvedla: „*Všichni lidé jsou si rovni ze zákona, ale jinak jsou mezi lidma určitě rozdíly a rovni si nejsou.*”

Někteří dotazovaní začali svoji odpověď okamžitě zdůvodňovat: „*Myslím si, že si lidi nejsou rovni, protože někdo se narodí tak, jako že už má předurčený, že to má lehčí v životě.*” Nejčastější odpověď na otázku po příčinách nerovností byla spojena s financemi. Bohatství a chudoba je podle většiny respondentů určující faktor rozvrstvení společnosti. Jako další faktory uvedli například vzdělání, rasu, sociální vazby či vzhled. Těmto kritériím se budeme blíže věnovat v tematickém celku 6. 6. 2. Sociální status.

Diskuze:

Až na jednu kladnou odpověď se všichni účastníci výzkumného šetření shodli na tom, že si všichni lidé ve společnosti rovni nejsou. Díky další položené otázce jsme navíc zjistili, že i tato kladná odpověď chce jen poukázat na rovnost lidí ze zákona.

Respondentka si ovšem uvědomuje nerovnost lidí v životě. Stejně tak jako v jiných výzkumech, se i tady potvrdilo, že studenti rozvrstvení společnosti vnímají.

Kdo je podle tebe ve společnosti „nahore“?

Odpovědi	Procentuální podíl odpovědí
Politici	70 %
Vlastníci firem, vedoucí pracovníci	45 %
Podnikatelé	25 %
Právníci	20 %
Celebrity	15 %
Lékaři	10 %
Vědci	5 %
Drogový dealeři	5 %
Nelze říci konkrétní povolání	5 %

Mezi nejčastěji zmiňované sociální kategorie lidí, kteří jsou podle našich respondentů ve společnosti „nahore“, patří politici, vlastníci firem a vedoucí pracovníci, podnikatelé, a právníci. Odpovědi respondentů byli dále celkem heterogenní. Zatímco někdo považuje za vysoce postaveného člověka lékaře či vědce, jiný do stejné kategorie zařadil i drogového dealera. Tento výběr poté respondent odůvodnil vysokými finančními prostředky dealera. Jeden z dotazovaných uvedl, že se podle něho vysoké společenské postavení nepojí s žádným konkrétním povoláním, nýbrž s vlastnostmi a charakteristickými rysy člověka.

Téměř všichni dotazovaní uvedli jako hlavní charakteristiku velký majetek a finance těchto lidí. Dále se ovšem odpovědi rozcházeli a protiřečili si i sami respondenti. Uvedli totiž, že tito lidé jsou vzdělaní, šikovní, cílevědomí, dobře vypadají, mají charisma a vybrané chování. Na druhou stranu o nich ale také řekli, že jsou namyšlení, líní, vypočítavý a arogantní, neváží si peněz a snaží se všechno nějak obejít, aby nemuseli nic dělat.

Uvedený rozpor se vysvětlil položením doplňující otázky, která od dotazovaných zjišťovala, zda postavení těchto lidí vnímají jako spravedlivé či nikoli. Většina respondentů rozdělila příslušníky této vyšší sociální vrstvy na dvě skupiny, a

sice na ty, kteří mají své postavení zaslouženě a na ty, kteří v jejich očích získali postavení nezaslouženě. Jako rozhodující uváděli způsob získání tohoto postavení: „*Lidé se dostanou nahoru buď svejma vědomostma a postupem kariéry, nebo třeba přes rodiče nebo dědictví, že třeba zdědí firmu.*” Za nespravedlivé a nezasloužené považují postavení právě těch lidí, kteří se „*bud' narodí tak říkajíc se zlatou lžičkou v hubě, nebo na někoho ví špínu*”. Za spravedlivé naopak považují to, když si postavení lidé vydobyli sami a dokázali se díky své pílí a úsilí vypracovat nahoru.

Zajímavý nápad přišel od studenta gymnázia, který řekl: „*No možná by bylo spravedlivější, kdyby se to někdy třeba otočilo, že ty, co jsou níž, tak že by byli na vrchu té společnosti a ty ze shora, by si zase zkusili způsob života těch níž. Takhle by se mohli vžít do situace těch druhých.*”

Diskuze:

Z uvedeného vyplývá, že charakteristiky lidí „nahore” ve společnosti jsou různorodé. V našem šetření byly stanoveny podobné sociální kategorie jako ve výzkumu Kolářové a Vojtíškové (viz. Kapitola 4.2.). Ty ve svém výzkumu identifikovaly tři hlavní skupiny výše postavených lidí – politiky, velkopodnikatele a elity. Stejně jako v našem případě, i ony zaznamenaly politiky jako téměř výhradně negativně hodnocenou skupinu. Při posuzování spravedlnosti tohoto postavení byl i pro jejich respondenty rozhodující způsob, jakým nabyli lidé peníze.

Kdo je podle tebe naopak ve společnosti „dole”?

Odpovědi	Procentuální zastoupení odpovědí
Nízkopříjmový zaměstnanci	70 %
Dělníci	45 %
Romové	25 %
Nezaměstnaní	20 %
Sociálně slabší lidé	20 %
Zločinci, vandalové	20 %
Drogově závislí lidé	10 %
Smolaři	5 %

Hendikepovaní lidé	5 %
Podnikatelé	5 %
Studenti	5 %
Lidé, kteří jsou rádi, že mají alespoň nějakou práci	5 %

Jako nejčastější odpověď respondenti uvedli nízkopříjmové zaměstnance. Konkrétněji respondenti zmiňovali následující profese: popeláři, zametači ulic, prodavači, uklízeči, kuchaři, zemědělci, kadeřníci. Pro dělníky jsme vytvořili samostatnou skupinu, přestože se řadí mezi nízkopříjmové zaměstnance. Rozhodli jsme se tak proto, že tato skupina byla v odpovědích velmi početně zastoupena.

Třetí nejpočetnější odpovědi byli Romové. U této sociální skupiny byli odpovědi respondentů často rozporuplné. Tento rozpor vznikl často v důsledku obavy z toho, aby nevypadali jako rasisté. Někteří skupinu Romů jen zmínili a jejich zařazení dále neodůvodňovali. Jiní ale zdůvodnili jejich nízké postavení ve společnosti negativními charakteristikami. Například studentka gymnázia si poté asi uvědomila, že zmínila negativní stereotyp a snažila se uvést vlastní zkušenost se „slušným Romem“:

A: Kdo je podle tebe naopak dole ve společnosti?

B: Většinou jsou to Romové. Přece jenom víme, jak se chovají.

A: Jak se chovají?

B: Já třeba bydlím na sídlišti a vidím, jak už desetiletí děti jak tam na sebe sprostě pokřikují, kouřej, hulej, pijou a všechno možný. Někteří Romové jsou ale samozřejmě hodní. Já mám třeba kamaráda, ten je naprosto v pohodě, je hodnej, studuje, pomáhá mamce, je úspěšnej, chová se jako „normální“ kluk. Lidi ho ale odsuzují, protože je to Rom. Dan, ten kamarád, tak on se snaží nějak proniknout, ale prostě mu to nejde, jenom proto, že je Rom. Ostatní si řeknou, ježiš to je cikán, s tím se nebudu bavit.

Rozporuplná odpověď nám připadá i od další studentky, která uvedla: „Romové, to je prostě jiná skupina dá se říct. Bejvají utlačovaný“. Po chvíli dodala: „Nějakej Rom je dobrej, že se třeba snaží pracovat a nesedí třeba v parku a nenadává, kouří a tak“. Z

odpovědi lze sice cítit nesouhlas s utlačováním Romů, zároveň ale zmiňuje klasické stereotypy vůči Romům.

Shodně zastoupenými skupinami těch „dole“ se staly: nezaměstnaní, sociálně slabší lidé, zločinci a vandalové. Téměř všichni považují za hlavní charakteristiky těchto sociálních skupin špatnou finanční stránku a nižší vzdělání. Jak se ovšem ukázalo, musíme v oblasti vzdělání rozlišovat mezi odpověďmi studentů gymnázií a hotelové školy a odpověďmi studentů učiliště. Zatímco gymnazisté a studenti hotelové školy uváděli jako nízké vzdělání právě učňovské obory, studenti učiliště označovali za málo vzdělané ty lidi, kteří nemají výuční list.

Mezi další znaky lidí „dole“ ve společnosti patří podle dotazovaných hrubší chování a vyjadřování, horší vzhled, sklony k alkoholismu a nízké sebevědomí. Vesměs byly tedy těmto lidem přičítány negativní charakteristiky.

Stejně tak jako lidi z vyšší sociální vrstvy, tak i lidi, kteří jsou v nižší sociální vrstvě, lze rozdělit na ty, kteří tam jsou zaslouženě a jejich postavení je tak spravedlivé, a na ty, kteří jsou „dole“ nezaslouženě. Za spravedlivé je považováno postavení lidí, kteří se tam dostali vlastní vinou a nedělají nic pro to, aby se jejich sociální postavení změnilo. Za nespravedlivé jsou naopak považovány vlivy, které nelze ovlivnit, jako je například rodina, do které se narodíme, neočekávané životní situace nebo nestejně šance a příležitosti. Jak uvádí jedna studentka: *„Někdo se dostane dolů tím, že se stalo něco strašného, že se třeba rozvedli, ztratili domov, práci. Najednou se to na ně navalilo a najednou se ocitli v dolní vrstvě. Takový lidi já neodsuzuju, protože - teda já neodsuzuju ani jiný lidi – je těžký se pak z toho maléru vyhrabat. Když si třeba vzpomenu na svý bejvalý spolužáky ve škole, tak nechtěli se učit, chlastali, kouřili, tak co by chtěli v životě dokázat? Prostě jsou tam a... neměli žádný vyšší cíle.“*

Diskuze:

Opět byly odpovědi velice heterogenní. Ze získaných dat můžeme vyčíst, že se výsledky našeho šetření a šetření Vojtíškové velmi podobaly. Vojtíšková stanovila za nejčastěji zmiňované sociální kategorie – Romy, bezdomovce, nezaměstnané, nízkopříjmové zaměstnance, důchodce a matky s dětmi. Můžeme zde vidět shodné skupiny jako u našich respondentů, a sice Romy, nezaměstnané a nízkopříjmové zaměstnance. Oproti Vojtíškové naši respondenti neuvedli bezdomovce. Tento fakt je

podle nás způsoben tím, že zatímco Vojtíšková vedla rozhovory v Praze a Liberci, naši respondenti pocházejí z malých měst, ve kterých se bezdomovci téměř nevyskytují. V našich odpovědích se dále nikdo nezmínil o důchodcích a matkách s dětmi. Zato byly zmíněny kategorie jako studenti a hendikepovaní. V odpovědích je tedy patrná sociální citlivost respondentů.

Kdo je na tom ve společnosti nejhůře? Proč?

Odpovědi	Procentuální zastoupení odpovědí
Nezaměstnaní	40 %
Bezdomovci	25 %
Drogově závislí	15 %
Romové	15 %
Chudí lidé	15 %
Nemocní a hendikepovaní lidé	10 %
Rodina bez živitele rodiny	5 %
Rodina s nemocným dítětem	5 %
Týrané děti	5 %
Lidé z rodin, ve kterých se jim nikdo nevěnoval	5 %
Lidé bez vzdělání	5 %
Zločinci	5 %
Uklizeči odpadků	5 %

Jak je v tabulce vidět, respondenti jako ty, co se mají ve společnosti nejhůře, označují velice podobné skupiny lidí, jako v případě otázky, kdo je ve společnosti „dole“. Můžeme zde ovšem najít i skupiny zcela nové, kterým studenti připisovali razantně odlišné charakteristiky oproti předchozí otázce. Především je třeba, všimnout si příčin, kvůli kterým se tyto lidé mají ve společnosti nejhůře.

Sociální kategorii nezaměstnaných je třeba rozdělit na dvě skupiny. Jednak sem patří lidé, kteří „by třeba chtěli práci, ale nemůžou jí sehnat“, ale také „lidi, co práci ani nehledají a nechtějí pracovat.“ Studenti se shodli na tom, že být bez práce a tudíž i bez

příjmu je velice těžká životní situace. Někteří lidé jsou v této nepříjemné situaci ale vlastní vinou.

I v rámci skupiny bezdomovců je třeba rozlišovat. Odpovědi studentů se lišili především ve vnímání příčin, kvůli kterým se tito lidé octli na ulici. Tyto příčiny nám jedna studentka vysvětlila následovně:

A: „Kdo je podle tebe na tom ve společnosti nejhůř?”

B: Ty jo, to je hodně těžký. Asi ty, co jsou nemocný, přišli o domovy a tak.

A: Takže bezdomovci, když si říkáš lidi bez domova?”

B: No, já znám naše bezdomovce v Bělohradě a tam jsou vožralí a...

A: Takže ty na tom nejsou nejhůř?”

B: No já si říkám, že když chtějí mít peníze, tak ať nechlastaj, že jo. Já jsem spíš myslela třeba lidi, který zažili živelný katastrofy a přišli o všechno. To je podle mě strašný.”

Podobný názor zastávala většina studentů.

V odpovědích zaznívaly názory, kterými studenti relativizovali přímý vliv sociálního postavení na prožívání štěstí. Vyjadřovali názor, že být nahoře neznamená být nejšťastnější a i když je člověk dole, může být přesto šťastný a spokojený. Člověk může být šťastný i díky jiným věcem než jsou peníze. *„No tak co se týče té finanční stránky, tak to je na tom nejhůř samozřejmě úplně ta nejnižší vrstva. Co se týče ale takovýho toho, že se lidi mají rádi a že jsou rádi za to, co mají, tak je na tom nejlíp taky ta nejnižší vrstva. Oni nevidí ty preference v těch penězích. Z tohohle hlediska je na tom nejhůř asi člověk, kterej je úplně nahoře, má úplně všechno. Protože když se něco zkazí a něco se mu nepodaří, tak pro něj to bude asi nejhorší, když spadne třeba do té nejnižší vrstvy.”* Podobných odpovědí zaznělo více. *„Nejde o to, jestli je člověk ve společnosti nahoře, uprostřed nebo dole. I lidi z vysokejch vrstev můžou bejt absolutně nešťastný a můžou na tom bejt nejhůř. Když je třeba týraná žena, neklape vám to doma nebo jste v práci nešťastný. Prostě nejhůř je na tom ten, komu to absolutně nefunguje.”*

Velice zajímavá až celkem zarážející byla odpověď jedné studentky učiliště, která se k Romům vyjádřila velice negativně, ale zároveň by vlastně chtěla být také Romkou. Na otázku, kdo se má ve společnosti nejhůře, odpověděla: *„No nejhůř jsou na tom cikáni... ale ty se maj vlastně nejlíp, protože nemakaj a dostávají peníze, přídavky na děti a všechno.”* Na tuto odpověď jsme se studentky dále zeptali, jestli je tedy dobré být

cikánem a ona na to: „*Jo. Kdyby to šlo, tak bych klidně byla cikán. Ty totiž dostanou všechno.*” Přes negativní charakteristiky, které Romům přiřadila, by jí nevadilo mezi tuto sociální skupinu patřit. Jiní dotazovaní, kteří také uvedli tuto menšinu, byli ovšem opatrnější a spíše zůstali jen u konstatování, že ti jsou na tom nejhůře.

Důležitá je v životě člověka bezpochyby role rodiny, a proto není divu, že se v odpovědích objevila i jedna, která jako problematickou vidí právě nefunkčnost rodiny a nedostačující výchovu. „*Myslím si, že ty lidi, kteří jsou na tom nejhůř, kdyby se třeba nenarodili do takové rodiny a narodili by se do normální rodiny a dostali by normální výchovu už od začátku, tak by pak byli třeba cílevědomější a takovej život by nevedli. Ale tím, že se jim odjakživa nikdo nevěnoval a sami nejsou nějaký cílevědomý, že by s tím něco chtěli dělat, tak pak takhle skončej.*” Kapitál získaný v rodině může člověka zvýhodnit nebo znevýhodnit. Tento fakt byl v předcházejících odpovědích popřen tím, že si za to lidé mohou sami, protože nepracují, pijí, atd. Studenti si tedy přímo neuvědomují míru vlivu rodiny na sociální postavení, ale někteří jsou tomu blízko.

Diskuze:

Někteří respondenti zařazovali mezi lidi, co se mají nejhůře, stejné kategorie lidí, kteří se podle nich nacházejí v nižší sociální vrstvě. Z velké části odpovědí ale vyplynulo, že spíše než o sociální rozřazení tu jde spíše o nepřízeň osudu, přestože někdo říká, že za to může rodina, do jaké se člověk narodí. Lidé se mají nejhůře vlivem neovlivnitelných okolností a ne kvůli jejich nízkému sociálnímu postavení. Zmiňováni byli především lidé, kteří se svojí situací nemohou nic udělat – nezaměstnaní, kteří hledají práci, ale nemohou ji najít, nemocní, hendikepovaní, týrané děti, lidé, kteří se narodili do nepříznivého rodinného zázemí, atd. Respondenti často vyjadřovali lítost nad těmito lidmi. V odpovědích se také ukázala důležitost kulturního kapitálu získaného v rodině, kterým se zabýval Bourdieu. (Kapitola 2.3.2.)

Je naše společnost rozvrstvena spravedlivě?

Odpovědi	Procentuální podíl odpovědí
Ne	60 %
Spíše ne	15 %
Spíše ano	25 %

Tři čtvrtiny dotázaných studentů považuje rozvrstvení společnosti za nespravedlivé. Jak již zaznělo v minulých otázkách, nezasloužené je postavení lidí, kteří své pozice nezískali vlastním úsilím nebo naopak těch, kteří svoji situaci nemohou sami nikterak ovlivnit. Zatímco v některých výpovědích jsou lidé respondenty posuzováni podle svého vlastního přičinění, v několika odpovědích se objevuje názor, že se o našem společenském postavení rozhoduje již v dětství. *„Jsme v podstatě do společnosti vhozeni, už jsme rozvrstveni podle toho, jak se ne narodíme, ale v čem vyrůstáme a je to těžko ovlivnitelný. Třeba na základce už v první, druhý třídě si udělali obrázek a bylo těžký z toho vyrůst. Člověk už je někam zařazený a když chce jinam, tak si to musí vybojovat a pak jsou lidi, který na to kašlou a stejně jsou posuzovaný líp nebo se dostanou vejš. Není to správný, že pak jsou dosazený na nějaký vysoký funkce jenom kvůli tomu a ne že něco udělali.“*

S touto odpovědí tedy souvisí nerovnost šancí. *„Všichni by měli mít stejnou šanci. Pak by záleželo na tom, jak k tomu člověk individuálně přistoupí. Když má někdo špatnej přístup, tak si zaslouží být tam, kde je.“* Zmíněna zde byla teorie sociální spravedlnosti podle Johna Rawlse.

Přestože většina dotazovaných uvedla, že je společnost nespravedlivě rozdělena, přiznali, že se tento stav nedá nijak změnit. *„S tím člověk nic nenadělá. To tak prostě je.“* Jen někteří vymysleli možná řešení pro zlepšení této situace. *„Tak nesměla by bejt korupce, aby se prostě nikdo nedostal někam, aniž by si to sám nezasloužil. Na vysokej pozicích by byli jenom lidi, který se tam sami vypracovali. Pro ty, co se naroděj v těch chudej rodinách, který by teda prokázali, že chtěj něco dělat a třeba studovat a něčemu se věnovat, tak těm třeba dát nějakou finanční pomoc. Oni by totiž chtěli být vejš ale nemůžou, protože na to nemaj.“* Zde se ukazuje naivní představa o možnostech sociální mobility. Studenti připouštěli, že v praxi toto řešení není možné uskutečnit.

Jedna čtvrtina studentů naši společnost považuje za spíše spravedlivě uspořádanou. V jedné velice rozsáhle odpovědi, kterou jsme zanechali v celém jejím znění, nám studentka odůvodňuje její odpověď následovně: *„V rámci možností je rozvrstvena spravedlivě, každej se musí někam zařadit. Je pravda, že lidi, kteří jsou třeba po úraze, nemůžou vykonávat práci, co před tím, obracejí každou korunu, tak to je nespravedlivý, ale za to nemůže stát, ale život. Ale co se týče ostatních, tak ne všichni musí být nahoře a ne všichni musejí být dole. Může být ta střední vrstva, která tak nějak*

proplouvá, není ani chudá, ani bohatá, ale proplouvá. A ty dole jsou asi spokojený tam, kde jsou, že jo. Já si třeba nedovedu představit, že když si představím naše cikány, který zametají chodníky, že by měli být nahoře a byli by tam šťastný, na výsluní, aby měli o něčem rozhodovat a že by na nich byla zodpovědnost a že by měli více úkolů než jen zametat ty silnice. Já to vidím i z vlastního pohledu, že můj tatka pracuje na dost vysokých pozicích a znám spoustu lidí, kteří by to nechtěli. Je tady zase samozřejmě otázka peněz, že si řeknou, jó dostávají super peníze, to chci taky, ale ty povinnosti, který by museli splňovat, že by pro to museli něco udělat, tak to by rozhodně nechtěli. Mýho tatku ta práce třeba hodně baví. On je hodně chytrý, hodně pilnej a ta práce ho naplňuje, i když je doma málo, hodně cestuje a chodí udřenej z práce. Pak mám zase známýho, kterej chce být z práce ve tři hodiny doma, nohy nahoru, tak to by nechtěl. Samozřejmě by chtěl ty peníze, ale za tu práci ne.” Studentka tu krásně popsala její vlastní zkušenost s vyšší pozicí i s cenou, kterou za ni člověk platí. Její příklad by se dal vyjádřit rčením „Bez práce nejsou koláče” a vysvětluje, že někdo raději oželí koláče, než aby hodně pracoval. Jak lze ovšem vidět v další výpovědi, podle některých studentů právě ti dole dělají nejtvrdější práci a přitom špatně placenou. „Z velkým částí je společnost spravedlivě rozdělená. Ty nahoře tam jsou většinou zaslouženě a ty úplně dole taky. Jenom možná ty dole by mohli mít víc peněz. To mě přijde trochu nespravedlivý, protože ty dělaj většinou hodně náročnou práci a přitom blbě placenou. S tím asi ale nejde nic udělat. Zase jako mohli jít studovat a nemuseli by zametat třeba ty chodníky a tak.” Náročnost práce lze tedy pojímat z různých hledisek, a sice podle fyzické námahy či podle míry stresu a odpovědnosti.

Diskuze:

Na základě odpovědí na předešlé otázky jsme předpokládali, že většina studentů bude společenskou hierarchii spíše považovat za nespravedlivou, což se nám následně také potvrdilo. Stejně jako respondenti ve výzkumu Vojtíškové, tak i naši respondenti uvedli sociální kategorie, které jsou zaslouženě „dole” i zaslouženě „nahoře”. Jejich postavení je dáno množstvím vynaloženého úsilí a ovlivněno příčinami, kvůli kterým se octli ve svém postavení. Tyto příčiny lze rozdělit na ty, které člověk může sám vlastním jednáním ovlivnit, a na ty, které ovlivnit nemůže. Právě od toho se odvíjí posuzování zaslouženého či nezaslouženého společenského postavení. Například rodina, do které se

narodíme, je jednou z neovlivnitelných věcí, která předem určuje společenské postavení jedince. Naopak snahou a pílí můžeme pozici ve společnosti sami ovlivnit.

Překážky sociální mobility studenti vidí především v penězích, které někteří lidé využívají pro získání protekce a tím tak lepšího postavení. Spravedlivějšího uspořádání společnosti by se podle nich mohlo docílit odstraněním korupce.

6.6.2. Tematický okruh 2 – sociální status

Co ovlivňuje postavení člověka ve společnosti?

Odovědi	Procentuální zastoupení odovědí
Majetek, finance	85 %
Vzdělání	35 %
Způsob vystupování	30 %
Zaměstnání	25 %
Vzhled	25 %
Charakter	15 %
Konexe, známosti	15 %
Vlastní úsilí, píle	10 %
Rasa	10 %
Rodinné zázemí	10 %
Štěstí	5 %
Náboženské vyznání	5 %

Faktory, které ovlivňují sociální status člověka, jsou různorodé. Jak lze ovšem vidět v tabulce, nejvíce zmiňovanou odovědí byly finance a majetek, na kterých se shodlo dokonce 85 % dotazovaných studentů a tím tak ukázali, co podle nich nejvíce ovlivňuje společenské postavení.

Druhou velice často zmiňovanou odovědí bylo vzdělání. Zde je nutno upozornit na fakt, že studenti různých typů škol si pod pojmem „být vzdělaný“ představují něco jiného. Zatímco studenti gymnázia a hotelové školy vnímají výuční list za nedostačující pro lepší postavení ve společnosti a do nižší vrstvy tedy řadí „ty, co chodili jenom na učňovský obory“, pro studenty učiliště je podmínkou lepšího postavení ve společnosti

právě výuční list. Dolu do společnosti pak řadí právě „*lidi bez výučáku a bez školy*” a předpokládají, že dokončením učiliště si zajistí místo ve střední vrstvě.

Postavení člověka se dále podle dotazovaných odvíjí od toho, jak se chová k ostatním lidem a jaké má vystupování, tedy zda je nebo není arogantní, skromný, průbojný, asertivní, je introvert či extrovert.

Pro čtvrtinu dotazovaných studentů je pro postavení ve společenské hierarchii také rozhodující vykonávané zaměstnání. „*Tak mě ještě napadá, že je důležitý, jestli někdo dělá třeba uklízečku a někdo zase ředitele banky. Některý lidi tohle dost rozlišují, že třeba říkaj, já se bavím s panem ředitelem a tak.*” Kromě zaměstnání je důležitá i rodina, ze které člověk pochází. Podle některých studentů je právě rodina tím, co předurčuje, jaký budeme mít v životě sociální status. Mezi odpovědmi se objevila například tato odpověď: „*Některý lidi, který nejsou tak inteligentní a nic pro to nedělaj a nesnažej se, tak ty jsou nahoře, protože se tam třeba narodili. Jiný lidi, který jsou třeba pečlivý a snažej se, tak kvůli tomu kde se narodili a jak jsou vnímány okolím, tak se tam dostat nemůžou, nebo je to minimálně delší proces.*” Zajímavé na této odpovědi je, že ji uvedla studentka gymnázia, která pochází z dělnické rodiny. Zřejmě upozorňuje na vlastní životní zkušenost a tím tedy i na to, že bude muset vynaložit více úsilí, aby mohla postoupit po společenském žebříčku.

Diskuze:

Většina studentů nezůstala jen u jedné odpovědi, ale zmínila jich hned několik, protože pouze jeden faktor pro ně není rozhodující. Nejvýznamnější vliv na sociální status člověka mají podle našich respondentů tedy finance, majetek, vzdělání, způsob vystupování, vzhled a zaměstnání jedince. Mnoho těchto kategorií je propojeno s rodinným zázemím jedince. Od míry podpory a pomoci rodiny se dále odvíjí míra potřeby vynaložit vlastní úsilí. Kdo má například konexe v rodině, ale i mimo ni, má leckdy usnadněnou cestu k úspěchu. Zjištěné výsledky odpovídají podobným českým i zahraničním výzkumům v této oblasti.

Jaké postavení ve společnosti je podle tebe ideální?

Odpovědi	Procentuální podíl odpovědí
Střední vrstva	70 %
Vyšší střední vrstva	20 %
neexistuje	5 %
Takové, které si člověk sám zvolí	5 %

V tomto případě se odpovědi studentů velmi shodovali. Celých 70 % z nich uvedlo jako ideální postavení střední třídu, „*prostě ani ne moc ani ne málo*”. Této střední vrstvě byly připisovány samé pozitivní charakteristiky: mají klidný, vyrovnaný a šťastný život, mají čas na rodinu, dobrou práci, žijí si dobře, jsou vzdělaní, atd. Někdy ale studenti neuměli vysvětlit, proč za ideál považují právě střední vrstvu, proto jsme jim dopomáhali doplňující otázkou, v čem je lepší střední vrstva než vyšší nebo naopak nižší. Mezi odpovědi patřila např. tato vysvětlení: „*V té vyšší jste pořád na očích a musíte si dávat pozor na jazyk, co řeknete a jak se budete chovat. Kdežto v té střední vrstvě je to takový spontánní, takový na pohodu. Můžete se chovat i jako inteligentní člověk, ale zároveň když nemáte svůj den a tak, tak se můžete uvolnit.*” Jiný student zase uvedl: „*No protože když je člověk dole, tak nemůže jet třeba na dovolenou nebo nemůže mít takový ty přednosti. Když je ale ve středu, tak může mít takovou skromnou dovolenou, je skromnej, není rozcapenej a žije takovým skromným životem.*”

Několik studentů odůvodňovalo svoji volbu postavením své vlastní rodiny, které oni považují za ideální. Tak tomu bylo i v případě studentky, která za ideální postavení označila vyšší střední třídu, tedy druhou nejčastější odpověď našich respondentů. „*Když jste úplně dole, tak to stojí za houby. Když jste nahoře, tak je na vás strašná zodpovědnost, valí se to na vás ze všech stran, jste i mediálně známí. Když jste ale v tom vyšším středu, jako že máte práci, dům, o něco se staráte, chcete něco udělat, stojíte trošičku stranou od všeho, ale zároveň i do toho zasahujete, tak to je podle mě ideální. Třeba jako žijeme my. My máme dům, práci, všechno. Nežijeme si nijak špatně ale ani nijak přepychově, prostě tak středně.*”

Výjimkou se staly dvě odpovědi, které nepřirazovali ideální postavení nějaké konkrétní společenské vrstvě. „*Ideální postavení ve společnosti neexistuje. Vždycky budete někde s něčím nespokojenej.*” Tato první odpověď ideální postavení přímo

vylučuje. Druhá odpověď ideální postavení nevylučuje, ale zároveň ho nepřirovnává k žádné konkrétní třídě: „*Ideální je takový postavení, který si člověk sám vybere a toho dosáhne. Někdo chce být třeba ředitel obrovský firmy, ale někdo chce být třeba obyčejnej dělnas a chodit s čistou hlavou.*”

Diskuze:

Výsledky potvrdili naše očekávání, totiž že většina studentů uvede jako ideální zlatou střední cestu. Ve volbě jejich výběru sehrálo velkou roli postavení jejich vlastní rodiny. Dalo se očekávat, že nikdo za ideální neoznačí nižší sociální třídu. Překvapilo nás však, že ani jeden student neuvedl jako ideální vysoké společenské postavení.

Do jaké společenské vrstvy podle tebe patří vaše rodina?

Odpovědi	Procentuální podíl odpovědí
Střední vrstva	65 %
Nižší střední vrstva	20 %
Nižší vrstva	10 %
Vyšší střední vrstva	5 %
Spravedlivé a spokojeni	70 %
Spravedlivé ale nespokojeni	25 %
Nespravedlivé a nespokojeni	5 %

Touto otázkou jsme zjistili, že celých 90 % studentů řadí svoji rodinu do střední třídy. Z toho 5 % (tedy 1 studentka) zařadila svoji rodinu spíše do vyšší střední třídy a 20 % (tedy 4 studenti) do nižší střední třídy. Jen 10 % umístilo svou rodinu do nižší vrstvy a nikdo do té nejvyšší.

V rámci této otázky jsme se ptali i na vzdělání a zaměstnání rodičů. Tato získaná data jsme již vyhodnotili a použili při popisu výzkumné skupiny (Kapitola 6.2.). Nasbíraná data jsou ve shodě s teorií reprodukce sociální skupiny. Objevil se ovšem i student z dělnické rodiny, který se této teorii vymyká: „*Tak doma nám furt říkaj, že peníze nejsou všechno, ale samozřejmě někdy se to zvrhne. Někdy nejsme spokojený, někdy by ty peníze byly potřeba víc, ale my jsme se s tím naučili žít a rodiče nás vlastně*

vedou k tomu, abychom se měli líp a abychom měli ty školy a měli se jednou teda líp než oni.”

Součástí otázky také byla doplňující otázka, která zjišťovala, zda jsou rodiny studentů s jejich postavením ve společnosti spokojeny a zda ho vnímají jako spravedlivé. Zajímavé je zjištění, že drtivá většina studentů postavení své rodiny vnímá jako spravedlivé a to i přesto, že tři čtvrtiny uvedli, že je podle nich naše společnost nespravedlivě rozvrstvena. Jen jeden student uvedl, že je nespravedlivé:

A: „Naši rodinu bych zařadil do takovýho nižšího průměru, protože máma je na nás sama. Má sice dvě práce, prodává v elektře a v papírnictví, ale není takhle spokojená, přitom vystudovala dvě střední školy s maturitou.

B: Je to podle tebe spravedlivé?

A: Není, protože kdyby se jí to úsilí, který ona vložila do toho studia, vrátilo v nějaký formě zaměstnání, který by si ona vybrala, tak pak by to bylo spravedlivý.”

Student zde odůvodňuje nespravedlivé postavení rodiny nedoceneným vzděláním matky. Další studentka naopak předpokládá, že dokončením učiliště se pozice jejich rodiny na společenském žebříčku zlepší. „Zatím naše rodina patří asi do té nižší vrstvy. Já a brácha ještě studujeme, tak až budeme mít školu hotovou, tak pak budeme snad vejš.”

Spokojenost se současným postavením rodiny studentů vyjádřilo 70 % z nich. „Moji rodiče jsou oba dva učitelé na základní umělecké škole a tak se právě občas potkám s někým z té vyšší vrstvy a s někým z té nižší. Třeba mamka měla jeden takovej sociální případ, holčičku, kterou učila. Ona neměla zrovna moc šťastnou rodinu, nebo jak bych to řekla. Měli doma exekuci a měli problémy. Takže když jsem to viděla, tak jsem ráda, že jsem v té střední vrstvě. Jsem tam hodně spokojená.” Nespokojenost kromě studenta, který vyjádřil také nespravedlnost jejich postavení, uvedlo dalších pět studentů (25 %), kteří přesto pokládají toto postavení za spravedlivé.

Diskuze:

Zajímavé je, že drtivá většina studentů zařadila svoji rodinu do střední třídy, a to přesto, že co se povolání a dosaženého vzdělání jejich rodičů týče, byly mezi nimi velké rozdíly. Do stejné vrstvy se tak například zařadil student z dělnické rodiny, jehož otec

má středoškolské vzdělání bez maturity a matka základní vzdělání, i studentka, která má oba rodiče vysokoškolsky vzdělané a pracují jako učitelé v ZUŠ. Odpovědi byly tedy celkem shodné, i když skupina dotazovaných byla velice heterogenní.

Jaké společenské postavení bys chtěl mít jednou ty?

Odpovědi	Procentuální podíl odpovědí
Střední vrstva	55 %
Vyšší střední	25 %
Vyšší vrstva	20 %

Vzhledem k tomu, že jako ideální postavení ve společnosti většina studentů uvedla střední vrstvu, není divu, že i v případě této otázky zazněla střední nebo vyšší střední vrstva nejčastěji. Celkem čtvrtina studentů by se ale v budoucnu raději viděla ve vyšší vrstvě. *„Tak asi v té vyšší vrstvě bych chtěl být, protože tam je víc možností jak si užívat život a jak celý ten život postavit. Peníze jsou podle mě tédka ve společnosti všechno. Čím víc peněz, tím víc možností.“* Tento student přitom jako ideál uvedl střední vrstvu. Stejně tak i další studentka uvedla za ideální postavení střed společnosti a sama by přitom chtěla mít vysoké postavení. Když jsme se jí zeptali proč, odpověděla *„Protože mě se to v té střední vůbec jakoby nelíbí. Když to vidím u mého tatky, tak on je ten střední typ a ani ta komunikace mezi ním a třeba nějakým kolegou v práci se mi vůbec nelíbí. Já bych chtěla spíš takový nějaký honosnější, na nějaký úrovni aby to bylo.“* Důležitý je tak pro ní i způsob vyjadřování.

V rámci této otázky jsme také zjišťovali, jaké povolání by chtěli jednou vykonávat. Studenti učiliště mají jasno ve svém budoucím povolání, které volí na základě jejich učňovského oboru. Studenti hotelové školy už tak jasno nemají. Mezi odpověďmi sice zaznělo přání vést hotel, ale zároveň i odpovědi jako být účetní, nějakým ředitelem či pomáhat u Červeného kříže. Na otázku na budoucí povolání nám však ve většině případů nedokázali odpovědět studenti gymnázia. *„Proto jsem šel na gympl, abych se mohl ještě rozhodovat dál.“* I ti, co uvedli, že by chtěli být advokátem, lékařkou či policistou, připustili, že do konce školy svoji volbu možná ještě změní. Volba budoucího povolání se u většiny z nich bude odvíjet od toho, zda je práce dobře placená a zda je bude bavit.

Na závěr jsme se ještě zeptali, zda je podle nich reálné, že dosáhnou právě toho společenského postavení, které v úvodu otázky uvedli, že by jednou chtěli mít. Všichni myslí optimisticky a považují za reálné, že se jim podaří být v té vrstvě, ve které by chtěli být, ovšem za předpokladu, že se budou snažit a nepříhoda se jim nějaká neovlivnitelná, např. zdravotní, komplikace. *„Rodiče mi dali něco do vínku a teď bude záležet na tom, jak si s tím počnu.“* Jedna studentka ovšem připouští: *„No to nevím, protože v dnešní době často ani vysokoškoláci nemaj uplatnění. V dnešní době stejně člověk neví, jestli pak tu práci sežene. Určitě ale pak mám naději na to mít lepší povolání a postavení než kdybych nešla na vejšku, nebo kdybych místo gymplu šla třeba na nějakou cukrářku nebo tak něco.“*

Diskuze:

Při vyhodnocování výsledků nás zarazilo, že přestože nikdo z dotazovaných nevedl jako ideální postavení vyšší společenskou třídu, uvedla ji pětina studentů jako společenské postavení, kterého by chtěli jednou v životě dosáhnout, a to i přesto, že střední třídě připisovali samé pozitivní charakteristiky, zatímco vyšší společenské třídě veskrze negativní. Zatímco studenti gymnázia a hotelové školy ve svém budoucím povolání ještě nemají zcela jasno a pro svá budoucí povolání se teprve budou rozhodovat, většina učňů se chce věnovat oboru, ve kterém se vyučí. Většina studentů je optimistická a své možnosti popisuje jako otevřené.

6.6.3. Tematický okruh 3 – sociální mobilita

Může se člověk z nižšího socioekonomického prostředí vypracovat výš?

Všichni dotazovaní se jednohlasně shodli, že naše společnost je otevřená, tedy že je v ní možná vzestupná sociální mobilita. Jak uvádějí: *„Člověk hlavně musí chtít se vypracovat, to je nejzákladnější.“* Jako další faktory, které jsou pro postup po společenském žebříčku třeba, uvedli píli, snahu, čas, silnou vůli, kontakty, vzdělání, štěstí nebo velmi dobrý nápad, se kterým ještě nikdo nepřišel. Jedním dechem ovšem dodávají: *„Není to ale jen lusknutím prstu. Stojí to úsilí.“* Zdůrazňována zde byla i funkce rodiny. *„No já si myslím, že to nejde hnedka, ale kdyby od začátku toho života ho rodina na to nějak připravila, že by mu třeba ty sociálně slabší umožnili tomu dítěti růst, ukázali mu, že to jde i jinak, tak to dítě se může vypracovat výš.“* Opět je zde

zmíněna důležitá role kulturního kapitálu, kterou se zabýval Bourdieu. Na jednu stranu v odpovědích zaznívá názor, že lepšího postavení lze dosáhnout vlastními schopnostmi, na druhou stranu hraje důležitou roli pomoc rodiny. Vliv rodiny není studenty vždy přímo pojmenován, ale implicitně ho zmiňují.

Dále nás zajímala míra sociální mobility a tak jsme se doptávali, zda se může ve společnosti vypracovat každý. Zde už se názory studentů lišily. Dalo by se říci, že zhruba polovina respondentů si myslí, že pokud člověk opravdu chce, tak se to může podařit každému: *„Myslím si, že se může vypracovat každý, ale někteří to mají třeba těžší. Záleží na tom, jestli jsou dole protože nejsou chytrý, nesnažej se a nechtěj, nebo jestli jsou dole, protože se narodili v chudý rodině a všichni je sice vnímaj jako že jsou nízko, ale když tyhle lidi chtěj jít vejš, tak to mají lehčí. Ty třeba, který jsou míň inteligentní, tak ty to mají těžší.“* Společnost je zde vnímána jako otevřená, bariérou je však nedostatek inteligence. Nedostatek peněz tu hraje menší roli.

Druhá polovina studentů naopak říká, že jsou v naší společnosti i tací lidé, kterým se to nemůže podařit. Mezi ty, kterým se to nemůže podařit, zařadili Romy, tělesně a mentálně postižené lidi, sirotky a lidi, kteří se ani nesnaží v životě něčeho dosáhnout. *„Když to asi řeknu hnusně, tak asi cikáni. Ne teda všichni, ale většina. Oni mají v povaze to, že si můžou dovolit všechno a přitom jim dává stát peníze. Když to vidím, jak už od malička to krade. Nemůžeme je ale zase házet do jednoho pytle. Něktorej je to jedno, co z nich bude. Prostě si řeknou, tak jsme cikáni, tak budeme krást a na učení kašlem.“* Jako i v jiných výpovědích studentů o Romech, tak i zde se vyskytlo negativní vyjádření o této menšině a i zde se ale studentka snažila vyjádřením: *Nemůžeme je házet do jednoho pytle*, obhájit se, aby nevypadala její odpověď rasisticky. Další student uvedl, že mají zmenšené šance sirotci. Ihned ovšem uvedl výjimku člověka, kterému se to přesto podařilo. *„Nemusí se to třeba podařit někomu, kdo třeba přišel o rodiče a má třeba různý trauma. No ale je zase třeba jeden ruskej bohatej pán, Abramovič se jmenuje. Tomu umřeli rodiče a měl strejdu v ropným průmyslu a už v sedmi letech už tam s nim byl a teďka je asi 11. nejbohatší Rus.“*

Uvádění příkladů lidí, kteří dosáhli vzestupu po společenském žebříčku, nebylo výjimečné. Někteří studenti uváděli jako příklad svého otce, známého či souseda. *„Třeba u nás na vesnici je jeden chlap a ten už má pod sebou devět firem, ne-li víc, a s tátou chodil normálně na školu, spolu seděli v lavici a pak místo vojny šel na vejšku,*

měl modrou knížku a než taťka přišel z vojny, tak už měl firmu, ženu a dítě. Takže se vypracoval a přitom měl nejdřív obyčejný malý zemědělství.”

Jako další doplňující otázku jsme pokládali otázku, zda se mohou tito lidé vypracovat ze zdola až úplně nahoru. Až na jednu studentku, která uvedla: *„No z nuly to nejde až nahoru. Tím nechci říct, že jsou ty lidi nuly.”*, všichni odpověděli, že když o to člověk opravdu usiluje, tak to lze. *„To je o tom chtít něco dokázat, a nebo se na to vykašlat.”*

Diskuze:

Jak je vidět, tak studenti jednoznačně připouštějí možnost vzestupné sociální mobility. S ohledem na tuto skutečnost jsme získaná data ani pro přehlednost nemuseli vyjadřovat v tabulce. Zdůrazňovány byly především faktory úsilí, píle, vzdělání a času, které jsou pro postup po společenském žebříčku rozhodující. Proces stoupání ve společenské hierarchii může být dlouhodobým procesem, který nemusí být vždy úspěšný. Tento vzestup může například znemožnit nedostatečná vůle člověka, nevyhovující rodinné zázemí či zdravotní předpoklady. Právě proto jen polovina dotazovaných uvedla, že se společenský vzestup může podařit každému.

Může se stát, že člověk přijde o vysoké postavení ve společnosti?

I z hlediska sestupné sociální mobility je podle respondentů naše společnost otevřená. Opět se všichni shodli, že je pokles po společenském žebříčku možný. *„Samozřejmě padá se rychleji, než se jde nahoru. Je jednodušší o peníze přijít než je vydělat. Co si budem povídat.”*

Jako nejčastější příčiny tohoto poklesu studenti považují alkohol a drogy. *„Já znám třeba příklad, kdy pán vystudoval vysokou školu, pak začal pít a ten alkohol ho úplně pohltit.”* Dále pak uvedli nemoc či úraz, špatnou investici, korupci, špatný výběr partnera, úbytek úsilí, hraní automatů, pomluvy, špatnou situaci v rodině, ztrátu povolání či špatné hospodaření s penězi. *„Může to způsobit tisíce věcí. Člověk může investovat do něčeho a pak z toho bude v přecích, prostě ty prachy se mu nevrátěj. Může taky začít chlastat, fetovat a tak něco, za co bude utrácet ty prachy. Může si taky najít ženskou blbou. Prostě samý takovýhle špatný věci.”* Na základě těchto příčin může

podle respondentů o své postavení přijít každý. „*I úspěšnej podnikatel může zkrachovat a pak se z něj může klidně stát i bezdomovec.*”

I zde, jako doložení pravdivosti jejich názorů, studenti uváděli různé příklady: „*Tak třeba Rath, když bral úplatky*” nebo „*Ted' mě napadl, nebyl to vysloveně seriál, ale dávali to na ČT1 a myslím, že to bylo podle pravdy. Nějakej generální ředitel nějaký banky dostával měsíčně asi 90 tisíc a pak ho vyhodili. On to neřekl manželce a jak dál utráceli normálně peníze, tak na něj přišla exekuce, vzali mu dům, auto a manželka od něj odešla i s dítětem. On byl vlastně úplně na dně, ale pak se zase zvednul a nastartoval vlastní podnikání. To si myslím, že takovej dobrej příklad.*” Tímto příkladem tedy studentka uvedla možnost jak sestupné, tak vzestupné sociální mobility.

Diskuze:

Jak vyplývá z výše uvedeného, naše společnost se studentům z hlediska sociální mobility jeví jako otevřená. V této i předchozí otázce se studenti na odpovědi jednoznačně shodli. Zatímco ale při otázce na vzestupnou sociální mobilitu někteří chvíli váhali s odpovědí, při otázce na sestupnou sociální mobilitu nikdo nad odpovědí nepřemýšlel a ihned všichni odpověděli, že sestup po společenském žebříčku je určitě možný. I uvedený počet příkladů byl u této otázky vyšší. Zajímavé je, že nikdo nevedl brzdy tohoto propadu. Vzhledem k tomu, že za pomocné faktory při vzestupu po společenském žebříčku byly uváděny rodina a síť kontaktů, daly by se v tomto případě naopak považovat za možné brzdy, které by mohly pád společností zpomalit, aby nebyl tak rychlý.

6.7. Závěrečná diskuze

Hlavním cílem této práce bylo diagnostikovat nahlížení studentů na sociální stratifikaci a soc. mobilitu a jejich vnímání spravedlnosti či nespravedlnosti tohoto uspořádání. V podkapitole 6.4. byly položeny celkem čtyři výzkumné otázky, kterými se bude tato závěrečná diskuze zabývat, a budo tak zároveň shrnuta získaná data ve výzkumném šetření.

1) Do jaké míry vnímají studenti hierarchii ve společnosti? Pokládají ji za spravedlivou či nespravedlivou?

Výsledky šetření naznačují, že si jsou studenti hierarchie ve společnosti vědomi. Pro potvrzení těchto výsledků by bylo však třeba, provést kvantitativní výzkumné šetření. Respondenti celkem snadno určovali kritéria, podle kterých se společnost dělí na vrstvy a poměrně shodně tyto vrstvy pojmenovali. Rozlišovali mezi sociálními kategoriemi, které jsou ve společnosti „nahore“ a které naopak „dole“. Za skupiny lidí, kteří jsou „nahore“ byli nejčastěji označeni politici, vlastníci firem, vedoucí pracovníci, podnikatelé, právníci, celebrity či lékaři. Za ty „dole“ jsou pak považováni nízkopříjmový zaměstnanci, dělníci, Romové, nezaměstnaní lidé, sociálně slabší lidé a zločinci. Charakteristiky těchto lidí byly celkem heterogenní.

Většina studentů považuje společnost za nespravedlivě uspořádanou, připouští ale, že s tím nelze nic moc udělat. Jak v rámci sociálních kategorií, které jsou ve vyšší vrstvě, tak i mezi lidmi v nižší společenské vrstvě respondenti rozlišují mezi těmi, kteří mají své postavení zasloužené a kteří ne. Faktorem pro rozlišení těchto dvou skupin je způsob, jakým lidé získali svá postavení a míra vynaloženého úsilí. Ve svých výpovědích si respondenti zároveň protiřečí, když hovoří o určujícím vlivu rodiny a potom posuzují některé chování jako dobrovolně vybrané. Jak se ukázalo, tak nejhůře na tom ve společnosti nemusejí být lidé z nejnižší sociální vrstvy, nýbrž lidé, kteří se mají nejhůře v důsledku neovlivnitelných okolností, jako jsou nemoci, živelné katastrofy či nefunkční rodina.

Trochu zarážející je, že obecně studenti říkali, že společnost není spravedlivě rozdělená, ale přitom naprostá většina označila své postavení za spravedlivé.

2) Co podle studentů ovlivňuje společenské postavení člověka?

Studenti jasně vnímají faktory ovlivňující společenské postavení člověka. Za nejvýznamnější vlivy považují finance, majetek, vzdělání, způsob vystupování, vzhled a zaměstnání jedince. Sociální status se tedy podle našich respondentů skládá hned z několika složek, čímž se potvrdila mnohorozměrnost statusu, o kterém mluví současné teorie sociálního statusu.

3) Do jaké míry vnímají studenti naši společnost jako otevřenou a připouštějí tudíž možnost sociální mobility?

Všichni studenti bez výjimky shledávají naši společnost otevřenou. Jak vzestup, tak sestup po společenském žebříčku je podle nich možný. V případě vzestupné sociální mobility je třeba úsilí, píle, vzdělání a času. Navíc toto stoupání ve společenské

hierarchii může být dlouhodobým procesem, který nemusí být vždy úspěšný. Za sestupnou sociální mobilitou respondenti zase vidí alkohol, drogy, nemoc či úraz, korupci, špatný výběr partnera, úbytek úsilí, špatnou situaci v rodině či ztrátu povolání. Jako potvrzení svého názoru uváděli různé příklady lidí, který svůj sociální status změnili.

4) Jaké společenské postavení považují za ideální a jakého by chtěli sami ve svém životě dosáhnout?

Jak jsme předpokládali, za ideální postavení byla nejčastěji uvedena střední třída. Jako další odpovědi zaznělo, že ideální postavení neexistuje, či že se neváže k žádné konkrétní vrstvě. Právě proto, že studenti střední vrstvu vnímají jako ideální postavení ve společnosti, označila většina toto postavení jako to, kterého by v životě sami chtěli dosáhnout. Překvapivé pro nás ovšem bylo zjištění, že přestože nikdo z dotazovaných neuvedl jako ideální postavení vyšší společenskou třídu, uvedla ji pětina studentů jako společenské postavení, kterého by chtěli dosáhnout.

Jak už jsme několikrát uvedli, výzkumné šetření probíhalo se studenty celkem tří různých středních škol. Celkově se dá říci, že odpovědi studentů jednotlivých škol se až natolik nelišily. Nejrozdílnější bylo jejich vnímání vzdělání. Zatímco gymnazisté a studenti hotelových škol považují vzdělání zakončené výučním listem za nedostačující pro lepší společenské postavení, studenti učilišť považovali právě výuční list či maturitu za nutnou podmínku pro lepší sociální status.

Vzhledem ke zvolení kvalitativní výzkumné metody jsme si vědomi, že získané výsledky není možné zobecňovat na celou populaci a jsou tedy platné pouze pro námi zkoumanou skupinu studentů. Pro ověření by bylo potřeba provést kvantitativní výzkumné šetření.

7. Závěr

Diplomová práce se věnovala diagnostice studentských porozumění tématům sociologického učiva, a to především sociální stratifikaci, sociálnímu statusu a sociální mobilitě. Práce také zjišťovala, nakolik studenti vnímají společenské uspořádání jako spravedlivé či nespravedlivé. V teoretické části byly vysvětleny základní sociologické pojmy a teorie, dále pak některé konstruktivistické teorie učení a dosavadní výzkumy v této oblasti.

V praktické části byla ve výzkumném šetření získána data, která naznačují, že studenti reflektují jak sociální stratifikaci, tak sociální mobilitu, i když jim každý připisuje jiné příčiny. Tyto příčiny a názory na společenské uspořádání jsme interpretovali a představili v předchozích kapitolách.

Studenti, kteří se zúčastnili rozhovoru, byli velice ochotní a výborně spolupracovali. Díky tomu probíhal sběr dat bezproblémově. Musíme ovšem přiznat, že při vyhodnocování odpovědí jsme si několikrát řekli, že by možná bylo třeba, doptávat se dále, abychom studentské představy mohli ještě více do hloubky prozkoumat. Na druhou stranu vnímání jejich představ asi nikdy nelze prozkoumat zcela, protože každá odpověď otevírá prostor, pro mnoho dalších otázek. Přesto jsme získali dostatečné množství informací ke všem výzkumným otázkám a cíl práce se nám jejich vyhodnocením podařilo splnit. Získali jsme tedy celkem ucelenou představu o tom, jak námi vybraná skupina respondentů vnímá společenské uspořádání.

Některé studentské představy nejsou ještě zcela ucelené, a tak se ne zřídka stávalo, že si občas protiřečili a v jejich odpovědích se tak objevovaly rozpory. Tyto rozpory jsme se pokusili popsat v diskuzi. Z výpovědí vyplynulo, že si většina studentů plně neuvědomuje význam kulturního kapitálu a vliv rodiny. Myslíme si, že by se proto se studenty mělo o těchto vlivech více mluvit ve výuce.

Učitel by tedy měl ovládat didaktickou znalost obsahu, pracovat strukturovaně s učivem a především navázat na dosavadní zkušenosti studentů. Od těchto pojetí by měl učitel svoji výuku odvíjet. Pokud bude studentům sociologické učivo dobře vysvětleno a naváže se ve výuce na jejich představy, pomůže jim to si své představy lépe utřídit a látku lépe pochopit.

Závěry našeho výzkumného šetření jsou v souladu s českými i zahraničními zjištěními.

8. Seznam použitých informačních zdrojů

BALADA, Jan. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, c2007, 100 s. ISBN 978-80-87000-11-3.

BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998, 179 s. ISBN 80-7184-518-3.

DVOŘÁKOVÁ, Michaela. *Příprava studentů primární pedagogiky ke konstruktivistickému pojetí učiva a vyučování o společnosti*[online]. 2012 [cit. 2015-10-25]. 128 s. Vedoucí práce Vladimíra Spilková.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000, 207 s. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-79-6.

GIDDENS, Anthony a Philip W SUTTON (ed.). *Sociologie*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2013, 1049 s. ISBN 978-80-257-0807-1.

GROSSMAN, Pamela. *The making of a teacher: Teacher knowledge and teacher education*. In JANÍK, TOMÁŠ. *Didaktické znalosti obsahu a jejich význam pro oborové didaktiky, tvorbu kurikula a učitelské vzdělávání*. Brno: Paido, 2009a. ISBN 978-80-7315-186-7.

GUDMUNDSDOTTIR, S.; REINHARTSEN, A.; NORDTØMME, N. P. Etwas Kluges, Entscheidendes und Unsichtbares. In HOPMANN, S.; RIQUARTS, K. (Hrsg.). *Didaktik und, oder Curriculum*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 1995, s. 163–174.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 80-7367-040-2.

JANÍK, Tomáš. *Didaktické znalosti obsahu a jejich význam pro oborové didaktiky, tvorbu kurikula a učitelské vzdělávání*. 1. vyd. Brno: Paido, 2009, 119 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-186-7.

JANÍK, Tomáš. *Pedagogical content knowledge, nebo, Didaktická znalost obsahu?*. Brno: Paido, 2007, 123 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-139-3.

JANÍK, Tomáš. *Význam Shulmanovy teorie pedagogických znalostí pro oborové didaktiky a pro vzdělávání učitelů*. Pedagogika, 2004, 54(3), 243–250 s.

KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 190 s. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-29-6.

KATRŇÁK, Tomáš. *Třídní analýza a sociální mobilita*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, 211 s. Sociologická řada. ISBN 80-7325-067-5.

KNECHT, Petr. *Didaktická transformace aneb od „didaktického zjednodušení“ k „didaktické rekonstrukci“*. Orbis scholae, 2007, roč. 1, č. 1, s. 67 – 81.

KOLÁŘOVÁ, Marta a Kateřina VOJTÍŠKOVÁ. *Vnímání a utváření sociálních distancí a třídních nerovností v české společnosti*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008, 101 s. ISBN 978-80-7330-155-2.

PECINA, Pavel a Lucie ZORMANOVÁ. *Metody a formy aktivní práce žáků v teorii a praxi*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009, 147 s. ISBN 978-80-210-4834-8.

PETRUSEK, Miloslav. *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy, 2009, 189 s. ISBN 9788087207024.

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 6., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009, 395 s. ISBN 978-80-7367-647-6.

SOROKIN, Pitirim Aleksandrovič. *Social mobility*. New York: Harper & Brothers, 1927, 559 s.

SURYNEK, Alois. *Základy sociologického výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Management Press, 2001, 160 s. ISBN 80-7261-038-4.

ŠAFR, Jiří, HÄUBERER, Julia. „Subjektivní sociální distance k profesím: existují v české společnosti subjektivní třídní hranice?“ *Naše společnost* 6 (1): 28-38. 2008. ISSN 1214-438X.

ŠANDEROVÁ, Jadwiga. Hlavní proudy teorie a výzkumu sociální stratifikace. *Soudobá sociologie* 2. s. 277-308, s. 277-308. ISSN 978-80-246-1413-7.

ŠANDEROVÁ, Jadwiga. *Sociální stratifikace: problém, vybrané teorie, výzkum*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000, 172 s. ISBN 80-246-0025-0.

ŠVARŤÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007, 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

TUČEK, Milan. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 428 s. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-22-9.

VOJTÍŠKOVÁ, Kateřina, ŠPAČEK, Ondřej, ŠAFR Jiří. „Jak vnímají pražští učitelé ZŠ „kdo je dole a kdo nahoře.“ *Sociální nerovnosti v symbolické rovině*.“ Pp. 63–82 In P. Mareš, O. Hofírek (eds.) *Sociální reprodukce a integrace: Ideály a meze*. Sborník z konference. Brno: Mezinárodní politologický ústav. 2007.

WRIGHT, Erik Olin. *Classes*. New York: Verso, 1985, 344 s. ISBN 1859841791.

Seznam použitých tabulek a obrázků

Tabulka č. 1: Revidovaná Wrightova typologie sociálních tříd pro současné kapitalistické společnosti	17
Tabulka č. 2: Srovnání Goldthorpeova třídního schématu CASMIN a britské klasifikace ONS-SEC s běžněji užívanými sociologickými kategoriemi	18
Obrázek č. 1: Flickův model kvantitativního a kvalitativního výzkumu	40
Tabulka č. 3 : Přehled účastníků výzkumu	45
Tabulka č. 4: Jsou si všichni lidé ve společnosti rovni?.....	52
Tabulka č. 5: Kdo je podle tebe ve společnosti „nahore“?	53
Tabulka č. 6: Kdo je podle tebe naopak ve společnosti „dole“?	54
Tabulka č. 7: Kdo je na tom ve společnosti nejhůře? Proč?	57
Tabulka č. 8: Je naše společnost rozvrstvena spravedlivě?	59
Tabulka č. 9: Co ovlivňuje postavení člověka ve společnosti?	62
Tabulka č. 10: Jaké postavení ve společnosti je podle tebe ideální?	64
Tabulka č. 11: Do jaké společenské vrstvy podle tebe patří vaše rodina?	65
Tabulka č. 12: Jaké společenské postavení bys chtěl mít jednou ty?	67

